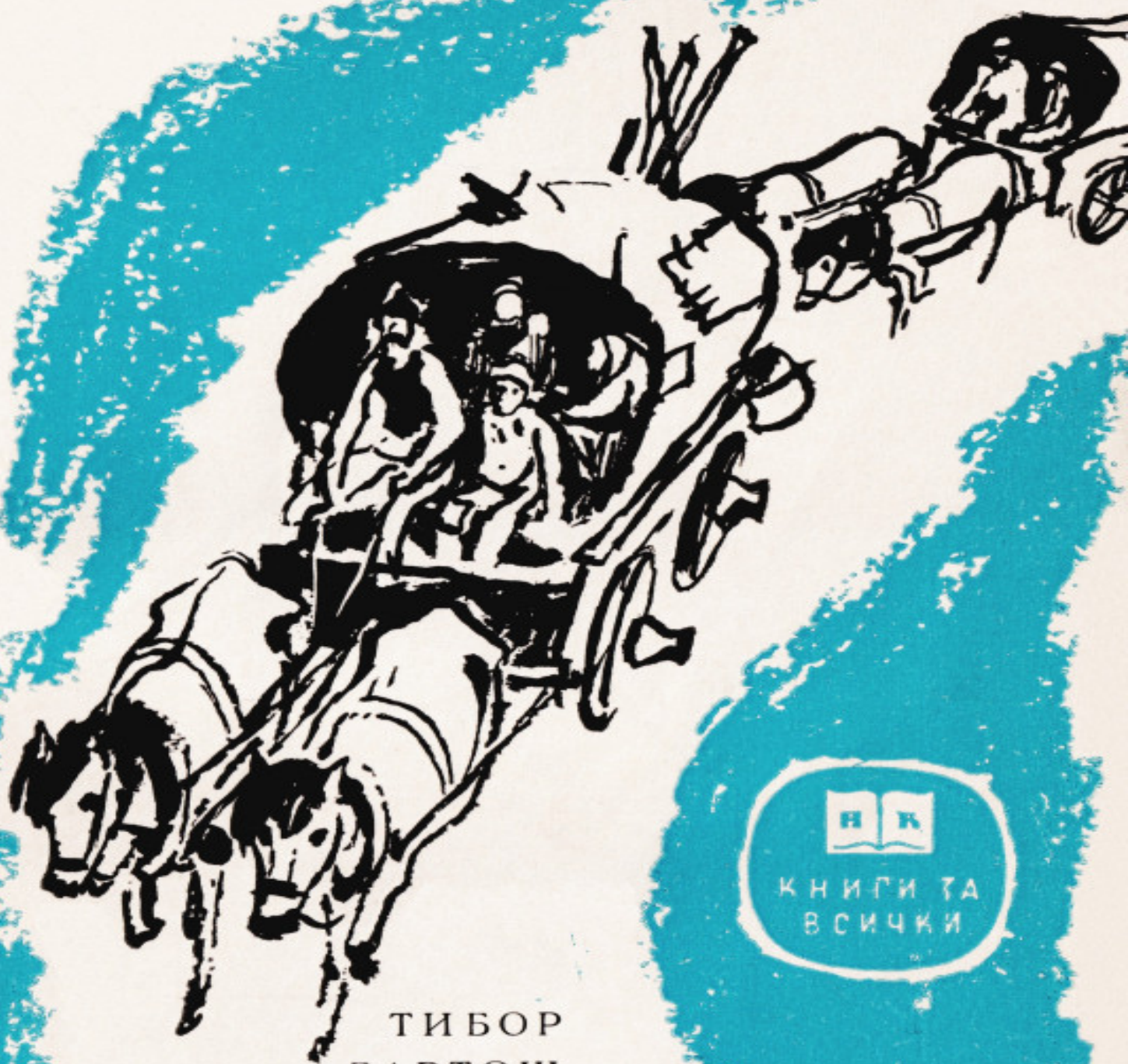

НАРОДНА КУЛТУРА

ТИБОР
БАРТОШ

НИКОГА
НЕТЕ Е
ИМАЛО,
ЦИГАНСКА,
ЗЕМЯ!

КНИГИ ЗА
ВСИЧКИ

ТИБОР БАРТОШ
НИКОГА НЕ ТЕ Е ИМАЛО,
ЦИГАНСКА ЗЕМЯ!

Превод: Нино Николов

chitanka.info

I

Ние, циганите чоро^[1], не умеем да разказваме приказки. Какво можем да ви разкажем за себе си? Книги не четем, а хубавите истории са описани в тях. Сега кой ще седне да ти измисля? По-старите — всички отидоха в земята: и бай Феро, и Бубровци, и Хашевци, всички, всички — а ние работим до скъсване. Мъчим се, защото грош им е парата на клинците. Трябва хубавичко да повъртиш чука, за да начукаш петдесет кила на ден. А и на старите не им остава време за приказки — чукат си и си мълчат като пукали. Зорлем се вади ковашкият хляб! А пък ни знаят по цял свят: равни нямат на себе си унгарските роми-ковачи^[2]. По-лани при нас се паднаха гърци, чоровци, ама избягаха — трае ли се нашето! През лятото в голямата жегга не е работа за деца да таманиш, па и да млатиш горещото желязо. А и фабриката, дето е фабрика, не може да направи това, което майсториме ние. Например вземи крампоните — това, с което се прикрепва релсата към траверсите. Ако ги излееш първо на пръчки и после ги разрежеш — главичките им ще се потрошат. А ние ги подхващаме хубавичко, нажежаваме ги — виж как! — слагаме ги на наковалнята, изостряме ги, леко извиваме другия им край, удряме три-четири пъти здравата по тях, после лекичко ги доизчукваме, за да си вземат формата, хвърляме им по един поглед и — готово! Не се чупи такъв крампон, а се огъва и прилепва към релсата.

Така стават тия работи! А приказките, — кажи, кому да ги разказваме? Чаветата^[3] ходят по училища, по детски домове, как им викаха там, сега кой ще ти слуша нашите приказки? Бай Чунко, музикантът — вече трябва да е подкарал седемдесетте, още на времето, като малко момче, а и по-късно идваше при мен. „Разкажи, чичо Напо, една приказка!“ — ще каже и ще сложи до мен пакетче тютюн от два гроша. И ратайчетата — също. По онова време кой ти ходеше на училище — децата играеха зад хълма „Четиридесет и осма“^[4] и ако ни потрябваха за нещо, викахме ги:

— Елате бе, я елате тук! Пеко! Суска! Како! Искате ли да чуете приказката? Бързайте, че ще свърши — ей сега кьоравият стражар ще хване месарчето. Елате бе, защо не идвате? Който дойде да чука кюмюра, ще чуе и приказката.

И по онова време ние бяхме позастарели и вече можехме да разказваме приказки. Разказвахме ги така, както ни идваха на ума и както ги бяхме слушали от по-старите. Въртяхме — сукахме, гледахме приказката да свърши с кюмюра. А който иска да слуша още — нека дърпа духалото и ще слуша, ще слуша, докато му се завие главата от пушека. Разбира се, по онова време приказките се разказваха по цигански. Така по знаеш как да го кажеш, а и песните бяха ромски.

Сега и да разказваш — кой ще те слуша? Моите деца могат да се закълнат и на бога, че не са циганчета, стига да си намерят отнякъде по-здрави дрешки.

Но тогава, по онова време, съвсем не беше така.

А бе, карай да върви, ако се закълнете, че няма да ме вземете на майтап, мен — стария човек, — ще ви разкажа една-две приказки от ония, отколешните.

НИКОГА НЕ ТЕ Е ИМАЛО, ЦИГАНСКА ЗЕМЯ

Кай ся, кай нана — как го казвате вие: Имало едно време в Циганското царство, дето никога не го е имало, един могъщ цар. Царят бил велик, а на всичко отгоре и жена му била най-голямата хубавица в оная далечна страна. Какво ти в оная — не се среща такава красавица нито на тоя, нито на она свят.

И така, веднъж красивата царица родила момиче, но треската я затресла още на втория ден след раждането и я довършила на третия. Преди да умре, от смъртния си одър, тя завещала на царя да се ожени повторно чак тогава, когато намери красива като нея невеста.

Изтекли шестте траурни години и царят вече си затърсил такава невеста, обходил цялата страна, но дори в съседните царства не можал да си намери подходяща съпруга, защото — какво да прави — не срещнал никъде хубост, равна на починалата му съпруга.

През това време малката принцеса расла, порасла и станала шестнадесетгодишна. Бащата все по-често се заглеждал в нея и си

говорел: „Да ми отрежат главата, ако не стане хубава като майка си!“
Така и станало.

И така, когато момичето навършило шестнадесет години, бащата взел сватбения портрет, на който бил заснет с бедната красива царица. Погледнал той портрета и казал на дъщеря си:

— Чуй, дъще! От смъртното си ложе майка ти ми завеща да се ожения за равна на нея хубавица. Виж тоя портрет, дъще! Такава хубост няма нито на тоя, нито на оня свят, само ти можеш да се сравниш с нея. Трябва, значи, да се ожения за теб.

Заплакала принцесата, много плакала, как да счупи бащиния си хатър? Изтичала на гробището при гроба на своята майка и се завайкала:

*Стани, моя майчице!
Стани, моя майчице!*

А майка ѝ отговорила от гроба:

*Не мога да стана.
Кракът ми изтръпна,
ръка ми се схвана.*

Майката не казала нищо друго, не можела да я научи нито на ум, нито на разум. Тогава се притекъл на помощ всемогъщият Дейлоро^[5]. Когато момичето се завърнало в къщи, баща ѝ бил отишъл на лов. Помислило момичето, помислило, па си събрало дрешките и побягнало, накъдето ѝ виждали очите.

Вървяла тя така, вървяла, докато стигнала двореца на съседния цар. Там се наела за прислужница. И понеже била хубава, определили я да слугува на принца. Тя се харесала на принца, той я разпитвал внимателно, нежно — откъде е дошла, чия дъщеря е, — момичето му разказало всичко. На принца не му трябвало повече и той веднага решил да се ожени за хубавата циганска принцеса, дори обявил деня на сватбата.

О баро^[6] Дейлва! Какво се случило след това! Циганският цар се върнал от лов и видял, че дъщеря му я няма никаква. Но не се разгневил, не, той бил от хитрите царе! Извадил сабята си, заповядал ѝ да намери момичето и да го направи бременно, където и да го срещне, а после да му отреже ръцете и да му ги донесе.

Речено-сторено. Сабята литнала, намерила принцесата, отсякла до лактите двете ѝ ръце и ги върнала в къщи. Царят извикал поп и му заповядал да го венчае с ръцете на момичето. Но съдбата на принцесата била близко до сърцето на Дейлоро и когато царят престъпил прага на църквата и вдигнал очи към неговия свят образ — веднага се повалил мъртъв на земята. Такъв бил печалният край на царя на Циганската земя, която никога не е съществувала.

А през това време неговата дъщеря се приготвявала за сватбата. Тя си поръчала венчални дрехи, в които да не личи, че ръцете ѝ са отсечени до лактите. Но коремът ѝ, разбира се, растял и все растял, защото бедната принцеса забременяла. На сватбената трапеза тя седнала така, че да скрие и това, което нямала, и онова, което имала в повече...

Да яде, сиромашката, не яла, а и с какво да яде? Канили я с най-скъпите блюда, но тя не вкусила даже от подлютеното пиле, макар че щяло да се пръсне от мъка малкото ѝ сърчице. Другите царе-гости вече започнали да си шушукат колко хубава била принцесата, а не искала нито да яде, нито да говори.

Добре, но танците започнали, царете-гости я поканили да потанцува с тях. Всички я харесвали, защото друга такава хубост нямало никъде по света. Младият ѝ мъж също я поканил да потанцуват, но тя отказала и на него. Тогава той я грабнал и я завел в кръга.

Така всичко станало ясно. Напразно се опитвала младата царица да обясни, че е невинна. Мъжът заповядал на слугите да я изхвърлят в кочината.

Ашунес^[7] какво излязло от цялата тая работа! Дейлоро случайно погледнал от небето към кочината на царя и повикал при себе си свети Петър.

— Ела тука, момчето ми! — казал му той. — Виждаш ли хей там оня малък рома чаво, който се готви да види белия свят? Иди и му стани кръстник!

А на младата царица вече ѝ било зле, защото почнала да ражда. И родила тя син. Чак тогава свети Петър се приближил до вратите на кочината. Той поздравил младата майка и казал:

— Вземи, дъще, младенеца и го накърми!

— Ох, как да го взема, добри човече, когато са отрязани до лактите и двете ми ръце.

— Вземи го, дъще, вземи, след като ти казвам!

Момичето го чуло и — о, Дейлоро баро! — пораснали и двете ѝ ръце. Свети Петър ѝ подал дрехи за малчуганина и го обсипал с диаманти.

На разсъмване в кочината пристигнали царските слуги, за да изнесат костите на девицата. Те мислили, че свинете вече са я изяли. А намерили кочината цяла в пламъци — подпалила се от искрите на диамантите. От огъня излезнал свети Петър, а с него и младата майка с младенеца на ръце. Те излезнали цели-целенички; защото огънят не ги ловял.

Побягнали слугите, за да разкажат всичко на принца. И той се втурнал пръв назад, за да я помоли да му прости. Не бил знаел, па така, па иначе...

Но принцесата не му отвърнала нищо. Свети Петър ѝ дал каляска с шест впрегатни коня, тя се качила с детето си и потеглила, без да се обръща назад. Ако се скитате по света и се намерите някога в циганската земя, разкажете им там, че сте чули всичко това от мен.

Но — само ако ви попитат.

[1] Чоря — крада; чоро — беден (циг.). ↑

[2] Рома — циганин. ↑

[3] Чаво — ерген (циг.). ↑

[4] 1848 г. — година на Унгарската революция. ↑

[5] Дей, Дейлва — бог (циг.); Дейлоро — син божи (циг.). ↑

[6] Баро — велик (циг.). ↑

[7] Ашунес — чуй! (циг.) ↑

II

— Никога ли не е имало циганска земя? Или е имало някога? — така ме питаше малкият Кико в края на тази приказка, която аз разказвах често на децата. Сам бог не би могъл да измисля по една нова приказка за всяка нова количка въглища. Аз, разбира се, отговарях:

— Откъде да знам, момчето ми. Бях и аз такъв мъничък райко^[1], когато баща ми ме сложи в ямата до наковалнята. Оттогава престанах да ходя даже до рампата. Дали е имало циганска земя, или не — попитай гаджо^[2]: те знаят повече, защото са учени. Ние знаем други неща, които гаджо не знае. Знаем кой си изравя гроба, преди още да е започнал да работи. Който и гаджо да попиташ за това — никой няма да ти каже. Аз обаче ще ти кажа: това сме ние — циганите ковачи. Когато станем по-големи, за да чукаме само въглищата, баща ни дава по една лопата и казва:

— Хайде, сине, изрови си сега ямата!

И ние си изравяме ямите и бъхтим тук, докато охтиката не ни вземе на оня свят. Откъде да знаем какво е било и какво не е било? Знаем само да работим, да изкараме всеки ден по купчина крампони, а после — лека ти ноц! Гаджо не знае даже, че ромът работи за него. Шукар^[3] да му е къщата. Кой кове скобите? Ромът. А клинците? Ромът. А крампоните? Ромът. А ексерите? Ромът. А пироните? Пак ромът. А кой знае това? Само ромът. Другите знаят, че циганите са въшливи и че крадат. Нямали сме чест — даже в песните се пеело за това:

Биеш, боже, лупаш,
кого искаш тупаш.
Ръката си — ъх, ти! —
и мен понабъхти.

*Туй ми бил късмета,
да съм без парета.
Ти ги пускай често
и аз ще съм честен!*

КАК ДЯДО ГОСПОД НИ НАКАЗА

Ще повярвате ли на стария ром? Разбира се, това се е случило още на времето, когато дядо Господ разпределял занаятите и изпратил свети Петър да повика циганина.

А циганинът и тогава живеел накрай село, в колиба. Пристигнал свети Петър и гледа: лежи циганинът на пръстения под, на сламата де, и гони мухите от корема си.

— Какво правиш, море^[4]? — попитал свети Петър.

— Какво да правя? Нали виждаш? — безсрамно отговорил циганинът. — Не ми дадоха занаят и сега гоня мухите.

— Не е тъй — викнал свети Петър. — Тръгвай да те водя при дядо Господ, за да ти даде занаят! Или чакаш да ти го пусне отгоре?

— Добре, добре — казал циганинът мъдро, премъдро. — Тая работа не е чак толкова бърза. Я по-добре поседни тук. Няма с какво да те поканя, така си е, но жената отиде да манга^[5] и все ще донесе нещичко, като се върне. Сега не мога да изляза от къщи и така, и иначе.

А за да мине времето по-бързо, циганинът затананикал на свети Петър:

*Хей, Мими, Мими, не чу ли,
тръгна да краде мамули —
с чекията тя ги реже,
никой да не забележи.*

Но свети Петър тръгнал да си ходи, защото занаятите трябвало да се разпределят и дядо Господ го очаквал. А, кой знае, може и да не му се е харесало това, което Мими прави в песента, но той се направил, че не чува, защото бил много деликатен човек.

И така, циганинът продължавал да гони мухите, но колкото повече време минавало, толкова повече го обхващал бокхалът^[6]. А жена му не се връщала и не се връщала, макар че вече се било стъмнило. Тя се върнала към полунощ, когато циганинът едва гледал от глад. Циганинът я посрещнал, разбира се, с пердах. Добре я началванил^[7] — защо не се била върнала преди полунощ. И още, като видял, че на всичко отгоре си е дошла с празни ръце и нане со те хан^[8]!...

После си легнали с празен стомах. И както правят истинските роми — проспали цялото утро и обеду и чак когато слънцето склонило към залез, циганинът се протегнал. „Ей, щях да забравя — казал той. — Дай да се кача при дядо Господ, че, току-виж, ми даде някой по-благ занаятец, който е отделил за роднините си.“ Циганинът събудил жена си, отръскал сламата от нея, за да може да я покаже на дядо Господ.

Така свети Петър ги завел горе. И циганинът се учудил много, когато дядо Господ му казал:

— Занаятите са вече раздадени, бедни циганино. Раздадох ги до един. За теб не е останало нищо. Но като си дошъл — няма да те оставя с празни ръце. Нека кражбата бъде твоята работа, а гадаенето — на жена ти! Чувал съм, че и досега сте се занимавали с това.

И дядо Господ пуснал циганина да си ходи.

Та оттогава, значи, нямаме чест, подиграват ни се, ругаят ни, и защо — защото не искаме да счупим хатъра на дядо Господ.

[1] Райко — циганско дете (циг.). ↑

[2] Гаджо — мъж, който не е циганин (циг.). ↑

[3] Шукар — хубав (циг.). ↑

[4] Мор — циганин (унг.ирон.). ↑

[5] Манга — прося (циг.). ↑

[6] Бокхал — глад (циг.). ↑

[7] Чалавня — бия (циг.). ↑

[8] Нане со те хан — няма нищо за ядене (циг.). ↑

III

— Добре, а как се е случило, че циганите са станали ковачи? — пак питаше малкият Кико. — Няма ли приказка за това, дядо Напо?

— Как ли? — замислях се аз и сам доизмислях края на приказката. — Така се е случило, че преди да си отиде циганинът, на вратата свети Петър му казал:

— Чуй, циганино, ако някога решиш да станеш порядъчен човек, да спреш да мързелуваши, да ядеш огризки и крадени мамули, да гониши кокошки по двора на трудолюбивия гаджо — тогава ще ти кажа нещо. Има един занаят, който гаджо остави, защото му се видя тежичък. Тоя занаят, циганино, е ковачеството. Когато поискаш да работиши, можеш да си го вземеш. Дядо Господ не ти спомена за него, защото ти знае кръвчицата. Само това исках да ти кажа, стига да можеш да ме разбереш.

Циганинът си тръгна, като се надсмивал на свети Петър, който му бил измислил такава мръсна работа. Но като се върнал в къщи, той разказал всичко на дечурлигата и жена си.

— Тъй ли е било, иначе ли — кой знае — намигвам аз на старците, а те одобрително ми кимват с глава, — но както виждате, някои от нас са чули думите на свети Петър.

А веднаж оттук мина един много учен райкано ракло^[1] и той ми разказа колко стар бил нашият занаят, толкова стар, че даже на времето си някакъв сляп писател — Юмир ли го рече, Хомир ли — бил писал, че ромите са отлични ковачи.

После аз му разказах няколко истории и — да не помръдна от мястото си, ако лъжа — той ги записа дума по дума в тетрадката си, а перото му така подскачаше по хартията, сякаш не беше перо, а дяволска опашка. Накрая ми каза, че ще изкара всичко това във вестник.

Та ако имате повече време, мога да ви разкажа и тия истории на вас. Те са се случили в ония времена...

КОГАТО ДЯДО ГОСПОД БИЛ КОВАЧ

Защото той е бил и ковач! Не знам колко време точно, но че е бил ковач в детинството си, бил е. Веднъж баща му (добър човек бил тоя Йосиф) му казал:

— Гледам, синко, добре си служиш с теслата, в този майсторлък вече не падаш по-долу от баща си. Но който е решил да става пророк, трябва да разбира от повече занаяти, защото народът е лукав и се надсмива даже над родната си майка. Затова чуй какво съм решил, синко. Ще взема да те пратя при циганите, за да те научат да ковеш гвоздеи. Никой не може да прави тая работа по-добре от циганите, нито евреите, нито арабите могат да им се опрат. Дърводелецът и ковачът са братя по занаят, затова хайде сега, синко, пригответи се и ще те заведа при циганина.

Речено — сторено. Завел го. Първо циганинът изпратил дядо Господ за възглица, после го накарал да ги раздроби, а като видял, че на момчето му спори тая работа — поръчал му да се залови с духалото. Минало време и момчето се научило да кове гвоздеи, в начало поголемите, после — по-малките, докато циганинът започнал да му доверява и най-трудните работи. А на Йосиф, който идвал да види сина си, циганинът казал, че от момчето ще стане един ден най-добрият ковач в страната.

Случило се, че двата най-добри жребци на тогавашния цар Ирод побеснели и изритали подковите си. Те били прекрасни коне, само че много ритали и хапели. Изпоритали и изпохапали до смърт знаменитите царски ковачи, които трябвало да ги подковават отново. Като научил това, цар Ирод се натъжил — каква е ползата от неподковани коне? Но изведнъж той се сетил, че накрай село живее циганин ковач, който знае как да натърка мордата на коня, че да мирува.

Царските слуги едва-едва дотъртили двата жребеца до края на селото, където работел циганинът ковач. Циганинът не бил подковавал често такива коне, но щом му се паднала голямата чест — решил да си пробва късмета. Ковачът се приближил до коня, зашушнал нещо под носа му, посегнал да го погали, но всичко било напразно. Жребецът само дето не го схрускал на две, стоял и риел с копитата си земята. По това време и дядо Господ бил на двора. Гледал как ще се оправи майсторът. После, като видял, че от циганската работа няма да излезе нищо, казал:

— Майсторе, дай да се опитам и аз.

— Ти ли бе, хлапак — ядосал се циганинът. — Кога стана калайджия, кога ти почерня вратът! Ти сънувал ли си такъв жребец, че да искаш да ме захлупиш с него? Хайде, ела, ела да те видя, само знай, че ако те перне с опашката си такъв кон, няма да се свестиш и на оня свят. — С една дума, ковачът се ядосал страшно много. Нека Дейлоро прости грешната му душа — какво ли не казва човек в яда си.

Дядо Господ премълчал, взел иззад вратата брадвичката, приближил се до конете и отсякъл копитата им. Циганинът замръзнал на мястото си. А дядо Господ затичал към конюшнията — чук-чук — и набил подковите в отрязаните копита.

— Ти какво, полудял ли си! Сега царят ще ме разкъса на парчета! Какво ще правя? Ще взема брадвата и ще ти отсека главата, ако ти, изчадие на пророка, не сложиш обратно и осемте копита. Бързай, че ще ти прегризя гръкляна!

Нашият Господ си мълчал и търпеливо набивал подковите. Когато всичко било готово, излезнал на двора, допрял копитата, където трябвало, духнал със светия си дъх и жребците изведнъж се изправили на краката си.

Скочил тогава циганинът и се хвърлил на врата на дядо Господ.

— Виждаш ли, мръсноко, така трябва да се работи! Нали казах на баща ти, че от теб ще излезе добър ковач? Ще керозиш^[2] чудеса! Да ослепея, ако не съм му казвал! Сръчен си, дявол да го вземе, сякаш ромска кръв тече в жилите ти!

Вечерта пристигнали царските слуги и се разплатили на циганина с тежко злато.

Добре, но оттогава цар Ирод заизпровождал все по-често слугите си при циганина. Когато трябвало да се направи нещо — викали ковача. А циганинът бил добре, защото дядо Господ му вършел цялата работа.

Веднъж обаче царските слуги довели коне, когато дядо Господ не си бил в къщи, защото циганинът го бил изпратил за въглища. Нека си кажем, че циганинът вече бил започнал да си вири носа и се смятал за голям човек. Грабнал той брадвата, отсякъл копитата на конете и отишъл в ковачницата да ги подкове. Добре изпипал тая работа, но когато дошло време да прилепят копитата — случила се беда. Циганинът видял как прави това дядо Господ: слага копитото, където

трябва, духа на него и — готово! Та циганинът също сложил копитата, духнал и зачакал да се изправят безценните коне.

Чакал той, но не знаел защо чака. Жребците си лежали неподвижно и благородната им кръв изтичала по земята. Циганинът духнал пак, още по-силно. Но — нищо. Изплашил се циганинът, обляла го пот.

Повикал жена си, тя дотърчала и задухали заедно. После циганинът домъкнал от ковачницата духало и го напъхал в ръцете на жена си:

— Духай сега на коня под опашката, че ще ти го убия о главата! Иначе ще ни набучат главите на кол, докато се мръкне! Духай, по-силно духай, ако ти е мил тоя смрадлив живот!

Но всичко било за тоя, дето духа. Бедният циганин загубил и ума, и дума, паднал на колене и застенал:

— Ох, Дейвла, Дейвла! Виж бедния си син! Грешен съм, виновен съм аз, защото и твоите пари щяха да ми се видят малко! Повече няма да правя такива работи, само върни по-скоро сина си — пророка!

И ето ти — наред двора цъфнал дядо Господ. Той хвърлил само един поглед към конете и те веднага скочили на краката си, много игриво скочили.

— Гледай! И тая хубава! Кажу как ги вършиш тия работи? — учудил се циганинът. — Даже не им духна, а ме подлъга, че майсторлъкът е в духането. Кажу, като не им духна, няма ли да им се отлепят копитата, преди да си стигнат в къщи?

— Ти не бери грижа за това — казал дядо Господ. — Аз не ги изправям на крак, защото им духам. Не е в духането майсторлъкът. Ако поиска моят баща, той може да превърне на злато и тая дрипа, дето е в ръцете ми.

— Хайде бе, сега излъга, а дел те марел три годи^[3], да не мислиш, че като дигна на крак чифт кранти, ще можеш и от дрипите да правиш злато!

Рекъл, не дорекъл, а дрипата засяла в ръцете на дядо Господ. Но той хвърлил златото в сгурията и там то изгаснало веднага.

— Малка ти е вярата, циганино — казал дядо Господ на сбогуване, — затова цял живот ще се ровиш да търсиш златото в сгурията.

После се обърнал, напуснал двора и бедният ковач не го видял никога вече.

[1] Райкано ракло — млад господин (циг.). ↑

[2] Керазя — творя, правя (циг.). ↑

[3] А дел те марел три годи — господ да убие майка ти (циг.). ↑

IV

— Не знам дали оня, ученият господин, е напечатал във вестника тази приказка, или не е, но от нея вие можяхте сами да се уверите колко стар е нашият занаят. Сегашната приказка е още по-интересна, защото в нея се разказва как всеки вижда нещата със собствените си очи, а също така

ЗАЩО ИСУС ХРИСТОС Е БИЛ РАЗПЪНАТ С ТРИ ГВОЗДЕЯ

(Макар че тия работи се правят обикновено с четири?)

Та когато умниците решили да разпънат на кръст Исус Христос — поръчали на дърводелците да направят кръста и изпратили трима войници да купят четири гвоздея. Дали им осемдесет крайцера, за да бъдат гвоздеите здрави, за да могат да издържат Исус Христос.

Тримата войници взели копията си и се запътили към ковача рано след обед, за да имат време да почакаат, докато гвоздеите станат готови, защото им трябвали за следващата заран. И така те си вървели по пътя, но стоят ли мирно пари в джоб, а и жегата била голяма и те решили да се отбият в една кръчма, за да пийнат по чашка винце. Но там — както става винаги — дай да обърнем по още една, па по още една, докато пропили половината пари. Нямало от гвоздеите и помен, а на всичко отгоре започнало и да се мръква.

Добре, че умът им дошъл все пак навреме, те били добри момчета и никога не се нарязвали до смърт. Сепнали се, излезли от кръчмата и продължили да търсят ковач. Скоро намерили ковач арабин, влезли в ковачницата му и му казали:

— Чуй, арабино! Трябват ни четири яки гвоздея като за кръст. Изкови ги, само че по-скоро! Утре ще разпънем Исус Христос, защото искаше да става цар.

Като чул думите им, арабинът угасил огъня с ведро вода и им казал:

— Не сте прави, войници! Аз съм чувал за Исус Христос, той е много добър човек. Щом като искате да го разпъвате — търсете си

други помощници.

— Помисли си хубавичко, арабино! Искаме да се разберем с добро. Иначе ще разговаряш ей с това.

И те стиснали още по-здраво копията си.

Но арабинът не се съгласявал — не, та не.

— Добре, вземи си тогава заслуженото — казали войниците, намушили го с копията и отминали.

Но не било лесно да се намери друг ковач — на два пъти кръстосали града, докато най-сетне чули удари от чук. Ковачът бил евреин. Войниците влезли при него и му казали:

— Чуй, евреино. Трябват ни четири яки гвоздеа като за кръст. Изкови ги, ние ще почакаме! — Тоя път им дошъл умът и не казали нищо за Христос.

Евреинът се захванал за работа. Той отрязал четири равни парчета желязо, грабнал духалото и разпалил силно огъня.

Но преди да хвърли първото желязо в разпалените въглища, извил се висок пламък и от него се чул гласът на арабина:

— Не се захващай с тая работа, евреино, захвърли я! Те искат да разпънат най-великия пророк. Гвоздеи им трябват за кръста на Исус Христос!

Чул тия думи евреинът, захвърлил чука, целият се разтреперил и казал на войниците:

— Няма да ви кова гвоздеите дори ако ме разпънете до Исус Христос! Аз го видях миналата неделя, той мина оттук на гърба на едно магаре.

В края на краищата и евреинът бил намушкан с копия.

Добре, но вече било късна вечер. Войниците не могли да се върнат с празни ръце, а и за прахосаните пари можели да откачат по някой пердах. Какво да правят? Кой ще се съгласи да им кове гвоздеи посред нощ?

И докато се скитали с наведени носове — ни напред, ни назад, — изведнъж отдалеч проблеснала светлина край пътя. Войниците се отправили към нея, приближили се и що да видят: горяла купчинка дървени въглища, а до нея, на края на канавката, седял циганин. Циганинът държал в ръцете си клещи и с тях обръщал върху наковалнята гвоздей, а жена му — както ставало по онова време — размахвала тежкия чук.

— Дел о Дейл лачи рат^[1]! — Циганинът свалил шапката си с уважение, каквото се полагало на войниците.

— Живо-здрaво, циганино! Дaй ни тоя гвоздей и ни изкови още три като него. Ще ти дадем четирийсет крайцера и нито грош повече.

По онова време четиридесет крайцера били голяма пара не само за циганина! Затова не трябвало да му се повтаря, докато да се усетят, и той вече заострил втория гвоздей. Но като разпалвал огъня, душите на арабина и на евреина заговорили от високия пламък:

— Не се захващай с тая работа, циганино, хвърли я! С твоите гвоздеи ще разпънат най-великия пророк! Гвоздеите им трябва за кръста на Исус Христос!

Никой не чул тия думи, нито — жената, нито — войниците, само циганинът ги чул. Погледнал той ту натук, ту натам — не знаел какво да прави. Бил чувал, че Исус Христос е голям човек, за това му разказвал един стар ковач. „Добре, но войниците също са големи хора, щом им са дали да носят такива копия.“ Циганинът погледнал копията и видял, че върховете им са окървавени. Повече не му трябвало, подал знак на жена си — удряй, значи, и това си е то!

Така той изкарал още два гвоздеа, а с оня, който войникът бил вече сложил в раницата си, ставали всичко три. Ковачът изковал и четвъртия гвоздей и го хвърлил на земята до наковалнята, защото бил още горещ.

Хей, Дейвла, Дейвла, велика е силата ти! Какви ли не чудеса керазиш ти над ромите, щом гвоздеят не искал да изстине, не изстивал, а си лежал на земята нажежен. Напразно циганинът го заливал с вода, напразно го покривал с пръст — гвоздеят си оставал такъв, какъвто бил.

Войниците погледали как циганинът се измъчва с последния гвоздей, погледали, па решили, че не е чиста тая работа и — дим да ги няма с трите гвоздеа.

А циганинът напуснал тоя край още през същата нощ. Той опъвал шатрата си ту тук, ту там, и тук си изравял ямата, и там, и никой не можел да разбере защо не си намира място циганинът. А работата е много проста: където и да си изрови ямата, навсякъде остава по един нажежен гвоздей, който не изстива, тлее си и с вода да го засипваш, и със земя да го зариваш. Затова циганинът се качва на

каручка, на коня и бяга, където му видят очите, сякаш иска да избяга от
тоя свят.

Такава е историята с трите гвоздеа, които се паднали на Исус
Христос.

О, скъпи Дейлоро, смили се над тоя беден и разпилян по света
народ!

[1] Дел о Дейл лачи рат — добър вечер (циг.). ↑

V

Боя се, че в тия работи и сам Господ не може да ни помогне. Думата ми е за нашите разправии. Братя, а се карат, убиват се и техните семейства враждуват помежду си цял живот. Ковачите се заяждат с музикантите, музикантите — с ковачите, а заедно — бърхтят влашките цигани. Вярно е, защо да си кривя душата, безчинствуват тия влахи навсякъде, грабят гаджо, такъв им е животът — дай им само танци и коне със златни юзди, — но въпреки всичко хората щяха да мислят по-иначе за тях, ако бяха чули приказката на един влашки пуро^[1] циганин, която съм слушал аз. Разбира се, по върви да я разкажеш на влашко-цигански, но ние, планинците, много-много не разбираме от техния език.

В НАЧАЛОТО СМЕ БИЛИ ПТИЦИ

А от птици сме се превърнали в цигани. По онова време всички сме имали крила и сме се прехранвали не с труд или кражба, а сме летели, както летят всички птици, и сме се хранили, с каквото се хранят и птиците. Наесен, когато судрипе хи одяри^[2] — кажи го де, когато идвал студът навън, — ние сме се вдигали на крилата си и заедно с другите птици сме се отправяли на път към далечна Африка. Когато ни омръзвало на едно място — прелитали сме на друго, когато ни доскучаело и там — отлитвали сме на трето и така сме живели...

Е, кой знае какъв не е бил животът ни. И на птичката в кафеза е по-добре, защото глупавият гаджо се грижи за нея, бърбори й — чик-чирик, та чик-чирик — и всеки ден й насипва зрънца. Свободната птичка, разбира се, сама трябва да си търси храната и затова е свободна.

Веднъж, гладни и жадни, ние сме летели от дни наред над някаква огромна степ. Добре, но една вечер (или по-точно по мръкване, защото все още можело да се види нещо) ние сме забелязали плодородни ниви, които са се стелели под нас. Тогава нашият все още

птичи вайда^[3] ни дал знак за слизане с крилото си и ние сме се спуснали и сме закълвали от едрите пшенични зърна.

Яли сме, яли и така сме се наяли, че не сме могли още същата вечер да продължим своя път. Там сме останали да ноцуваме, а на сутринта, отново изгладнели през нощта, пак сме закълвали от зърната и пак не сме могли да се вдигнем на крилата си. Настъпило пладне, после — вечер, а ние не сме се помръдвали от мястото си.

Времето минавало, а ние сме пълнеели и затлъстявали. Вече и да искаме, не сме могли да излетим. Но по мъничко — днес, по мъничко — утре и съвсем се стопило даже желанието ни да летим. Накрая сме свикнали със сития живот. Защо да прелиташ ту тук, ту там, когато човекът, птиците де, имал под ръка всичко, което му било нужно. Бавно сме се отучили не само да летим, но и да подскачаме, само сме ходели, и то — бавно, като сме се поклащали.

Но дошла есента, плодните поля запустели, престанали да раждат, а плъховете и полските мишки досъбрали и последните зърна. Какво да правим — и ние като полските гадинки сме започнали да се запасяваме с храна. Изравяли сме дупки, утъпквали сме ги, пълнели сме ги с храната, която все още се е намирала, а после сме ги прикривали. Накрая сме започнали да си правим от клончета и слама колибки, за да има къде да се подслоним през зимата.

Трудили сме се, а през това време нозете ни ставали все по-яки, а крилата ни отслабвали и се превръщали в ръце. Свършил се свободният живот, свършили се пътешествията към далечните краища.

Само ние, влашките цигани — каза накрая пуро ромът, — и досега сме си останали птици. Ако разпънем шатрите си в долината — дърпа ни нагоре към планините, а когато сме на самия връх — пак ни се иска да слезем долу. Само дето нямаме вече крила...

Но ние знаем, че ще дойде ден, когато ще станем пак волни птици, и затова си караме живота безгрижно и весело.

[1] Пуро — стар (циг.). ↑

[2] Судрипе хи одяри — идва студ навън (циг.). ↑

[3] Вайда — водач (унг.). ↑

VI

Аз не връзвам кусур на влашките цигани, защото може би са прави. Даже им се възхищавах през детството си, когато техният вайда — един юначага с раздвоени мустаци — намяташе с блестяща кована сбруя конете си и чак тогава ги впрягаше в каруцата. Той се изправяше с камшик в ръка на седалката, а каруцата му беше натъпкана догоре с дечурлига (трябваше да има петнадесет или двадесет райки) и хайде — в галоп през цялото село! Хей, хубав е скитническият живот, волен е, еша му няма!

МЛАДАТА ХЕРЦОГИНЯ

Това се случило по времето, когато влашките цигани пеели с каручките си по цялата страна. Баща ми обичаше да казва: аз не съм бил там, не знам така ли е, не е ли така, но който иска сам да се увери — нека отиде да види!

От дълго време по пътищата на прекрасната Трансилвания скитал керван. Децата пораснали в каруците, циганите не знаели кое дете чие е, много-много не се интересували от това и целият керван живеел като едно голямо семейство. Когато конете се уморявали, циганите опъвали шатрите си и ги оставяли да си починат малко, а през това време ромите търгували, циганките ходели по селата, крадели и гадаели, защото животът им бил такъв. Никога не се замисляли циганите къде отседат, чия е земята, върху която опъват шатрите си. Чиято и да е, тя била и на ромите, след като са отседнали там.

Веднъж те се спрели да нощуват сред именията на един херцог — разпрегнали конете си на дъхавата трева, свечерявало се. Побързали да опънат шатрите си, за да са готови преди мрачина. И смогнали — пред шатрата на вайдата пламнал голям огън, появили се котлета, а в тях — печени кокошки. С една дума — дошло време за вечеря.

Кой знае как се случило, че по това време и херцогът се намирал в имението си и понеже много обичал да се разхожда, излязъл

привечер, а големият огън го завел до циганския катун.

— Добър вечер, цигани. Простете ми, че попречих на вечерята ви, но бих искал да знам какво става в имението ми.

Така и така, значи, аз съм самият херцог.

Циганите, както били насядали в кръг около огъня, го погледнали и приветствували с добра дума. С гръб към херцога седяла само една циганка; тя била прехвърлила през рамото си дълга лента тесто, държала в ръцете си единия ѝ край, раздърпвала тестото, късала от него малки парченца и те сякаш сами политали и падали в кипящия котел, а лентата се скъсявала все повече и повече. Докато циганите и велможата се поразговорили за това, за онова, жената сварила тестото и го поднесла в широко глинено блюдо, където потрепервали големите, мазни и облени със сладка сметана галушки.

На велможата му потекли слюнки, като видял циганското лакомство, пък и не само заради него... Докато седял и разговарял, той забелязал край огъня една красива чайори^[1], такава шукар той не бил виждал даже на княжеските балове. Херцогът не можел да свали очите си от нея.

Какво да прави човекът? Харесало му се момичето, много му се харесало, но циганите били много, а той бил сам и не вървяло нито да я подмами, нито да я открадне. Тогава за щастие му хрумнала една мисъл.

— Господин вайда! — така се обърнал той към вайдата и не сбъркал, защото по онова време вайдата бил голям човек. Двойно преплетена широка златна верига украсявала жакета му, на ръката му сияел пръстен с искрящ камък, той се разпореждал с живота и смъртта на ромите. — Господин вайда! — казал херцогът. — Никога не съм ял цигански галушки. Приемете ме в компанията си, а аз ще се погрижа за една бъчва с вино.

— Заповядайте, седнете при нас, правите ни чест — казал вайдата. — Ако оскъдната ни вечеря може да се хареса на ваша милост — иска ли питане, заповядайте!

Но преди да седне между тях, херцогът отскочил до дома си (защото замъкът му бил наблизо), там заповядал на управителя си да вземе бъчва старо токайско вино, да го натовари на каруца и да го отпрати в катуна. После веднага се упътил назад, бързал, защото не му излизала от ума хубавата циганка.

Тропнал се милостивият херцог сред циганите и подвил колене, за да яде с дървена вилица галушки. След вечерята, когато и бъчвичката била отворена, херцогът се направил, че току-що е забелязал момичето и го заговорил:

— Хайде сега, хубава сестричке, зарадвай ни с една песен!

— Изпей, дъще, изпей! — подкрепил го и вайдата. — Песента ти е хубава като теб, Мирикло, бисерче мое.

Девойката станала от земята, повдигнала дивните си очи и запяла тихо и тъжно:

*Душке моя, ще замина
за околията Зала.
Там не ме познава никой,
никой там не ме познава.
Ще ти купя, душке моя,
за два гроша бяла захар,
бяла захар за два гроша,
сладко да целуваш, душке.*

Тя проточила края на песента широко, печално, както правят влашките цигани, а после изведнъж тръснала своите надиплени червени фусты и се впуснала в танц. Но не така, както гаджо започва своя чардаш с изцапаните си от кравешки тор ботуши! Не! Тя запристъпвала ситно-ситно с малките си червени чехлички, а накрая, като изпуснела мелодията — завъртвала се, потропвала с дясното си краче и, ех, ицафица-кукувица, хоп, хя клекни, пак клекни, хя сега де — както се подвиква в такива случаи. Освен това тя, лудетината, си припявала:

*Где е циганинът, боже,
циганинът, който може
да ми свири песента
тю-хай-я!
Кръчмата във Вац светулка,
там на първата цигулка*

*той ми свири песента
тю-хай-я!*

Тук всички цигани наскочали от местата си, обкръжили момичето и се впуснали в танца да го подмамят, да го приласкаят, но само така — колкото за танц. През тая нощ херцогът видял даже танца на лисицата.

Различни били танците, но свършили. Катунът заспал. А херцогът не можел да заспи. Все му се присънвала хубавата чайори. Как да стигне до нея, как да си я вземе?

На другия ден сутринта херцогът се появил в катуна рано-рано и се обърнал към циганите:

— Чуйте ме, цигани! През нощта реших нещо и дойдох да ви го кажа. Я елате в замъка ми и се разположете там! Няма да имате грижата нито за ядене, нито за пиене. Моят управител и слугите ми ще ви дадат всичко, каквото пожелаете. И конете ви ще се чувствуват по-добре в моите конюшни.

Речено-сторено. Циганите се преместили. И от тоя ден вече за нищо нямали грижа. Какво ли не правели многобройните слуги на херцога, за да им угодят! А херцогът таял само една мисъл — как да се добере до момичето.

Да, но дните минавали, а нищо не се променяло. Момичето помагало на майка си — жената на вайдата — да готви и наглеждало децата да не оставят непристойни следи около замъка на херцога. После, следобед или привечер, идвали младите цигани и се навъртали все около хубавата Мирикло.

„Засега всичко върви добре — мислел си херцогът, — но ако продължава така, един ден ще им омръзне тоя сит живот, ще си отидат и ще ме оставят, както апостол Павел е оставил власите.“ А колкото повече гледал момичето, толкова повече се влюбвал в него.

Една сутрин той застанал пред вайдата и му казал:

— Господин вайда, моля ви много, пуснете вашата дъщеря да дойде при мен (тоест — с мен) в замъка ми, ще ѝ покажа моите стаи и някои други неща.

— Може — казал вайдата, — нека дойде.

Майката облякла хубаво момичето, но докато го обличала, херцогът стоял пред шатрата да я чака и чул песента, която майката пяла на дъщеря си:

*От баща си за премена
имаш ти пола червена.
Всекиму се тя харесва,
ала мен тресе ме треска...*

Докато обличала момичето, майката му разказала и една приказка:

— Имало едно циганско момиче, наричали го като теб — Мирикло. Веднъж ѝ се паднало голямо щастие, дъще, някакъв си цар или херцог — вече не си спомням, но не е и важно, защото и по-нависоко и по-наниско клоните на дъба са си дъбови — с една дума, взел, че се влюбил. Завел я той в своя замък, хранил я, поил я, пари ѝ давал — само да стане негова. Но момичето му казало: „Да беше циганин, щях да стана твоя и без парите ти.“ Казало и напуснало замъка, върнало се при баща си. Скоро един ром чаво я поискал, тя се омъжила за него и досега си живеят в обич и съгласие. Тук свършва приказката, дъще. А сега наметни шала на рамената си и върви!

Не само момичето, но и херцогът се поучил от приказката, докато я слушал. Все за това си мислел той, докато вървял с момичето по пътеката нагоре към замъка. Поред показал на момичето всичките си хубави стаи, картините си, всичко, което имал, а после я въвел в най-красивата стая на замъка. Там ги очаквала богатата трапеза, яли и пили от най-доброто. Накрая херцогът казал на девойката:

— Красавице, Мирикло, може ли да те попитам нещо? И аз чух приказката, която разказа майка ти — жената на вайдата, — докато те обличаше. Питам те: искаш ли края на приказката да бъде по-хубав? С две думи: ако те поискам, ще ми станеш ли жена?

Момичето се объркало, не знаело какво да каже. Какво може да каже някакво момиченце, даже и най-красивото, в такъв миг на един херцог? В края на краищата — тъй, господин херцог, иначе, господин херцог, тя му обяснила, че няма нищо против, само че не искала да се дели от своите. Пък и какво щял да каже баща ѝ.

Това и чакал херцогът! Той се затичал надолу по стълбите и повел след себе си момичето право при нейния баща — вайдата. Там му разказал всичко, което трябвало да се каже.

— Повече няма да си имате грижа за нищо, господин вайда, ще ми бъдете вечни гости — и вие, и вашето семейство, и цялото ви племе — такива били последните думи на херцога.

Вайдата събрал набързо всички роми и им казал, че херцогът иска да се ожени за неговата дъщеря, а тях — ромите, значи — да остави на гости завинаги.

Това се харесало на по-старите: дъщерята на вайдата щяла да стане херцогиня, а след като докачат и те нещичко от тая работа, тогава — струва ли си да се мисли за това? Но ергените се задърпали, защото някои от тях отдавна вече позаглеждали Мирикло. Обаче в края на краищата станало така, както го били решили по-старите, защото вайдата не искал съвет от всекиго, а само от тях. Веднага бил наречен денят на сватбата.

Добре, но ергените не могли да се успокоят. Като всички цигани с гореща кръв, те се разпалили и решили да избият момичето от главата на херцога. Поблъскали си ума, посъвещавали се и тогава един измежду тях, тоя, който го сърбели най-много юмруците, се изправил пред херцога.

— Ще се женим ли, господин херцог, ще се женим ли?

— Да, братко, изглежда, че е дошло и моето време за женитба.

— Дошло е, дошло! А може ли да ни кажете коя ще бъде тая щастливка?

— Как коя? Дъщерята на вайдата, Мирикло!

— Е, де! Не се шегувайте с мен, господин херцог!

— Не е шега, момче. Това е самата истина.

— Де да беше!

— Защо пък да не е?

— Защото чух, че сте решили да се ожените за собствената си херцогска мамка.

— От кого си чул това, момче?

— От кого ли? Чух от собствената ви мамка. Миналата нощ, когато лежахме на сламата в конюшнията, го чух.

— Чуй, момче, ако не си ми гост — отдавна да съм те смачкал!

— А пък вие, ако не ми бяхте домакин — отдавна да съм ви направил за смях!

— За смях ли?

— За смях, разбира се.

— Тогава дай да видя какво можеш да направиш с тая дрянова тояга.

— Вижте и ѝ се порадвайте!

С тия думи младият циганин размахал тоягата над главата на херцога. Той умеел да си служи с тоягата, както умеят и другите цигани, сам повалял по четиридесет гаджо. И тоя път циганинът замахнал така, че желязна да била главата на херцога, пак щели да изхвърчат искри.

Но и самият херцог не бил ергенин за изхвърляне. Понякога той излизал вечер преоблечен от замъка си и дружел с ратаите, които живеели накрай село. Там го научили да се бие с тояга. Когато циганинът замахнал, херцогът отскочил и тоягата ударила в земята. Той я настъпил с крак, навел се, хванал края и я задърпал от ръцете на циганина. Но това не било лесно! Твърд като камък бил нашият чаво. Като видял, че противникът му не пада по-долу и са равни по сила — той приложил една хватка. Все по-надолу прихващал тоягата, докато я уловил до самите ръце на херцога. Но херцогът не се зазяпвал, с другата си ръка хванал тоягата за другия ѝ край. Сега и двата края на тоягата били в ръцете на херцога. Тогава и нашият чаво прихванал тоягата с двете си ръце. Борили се така, борили, а нямало никаква полза от това, защото силите им били равни.

Борбата щяла да си остане недовършена, ако херцогът не бил забелязал, че е по-висок от момъка с половин глава, а това значело, че и ръцете му са по-дълги. Без да се замисля повече, херцогът заповдигал тоягата с две ръце и когато тя била над главата му, колкото и да се държало момчето, колкото и да се напругало — накрая увиснало и херцогът издърпал тоягата. Стреснало се момчето, но не се уплашило и в ръцете му блеснал леградският нож — чури^[2]. Борбата се водела вече на живот и на смърт! Но херцогът неочаквано ударил с тоягата ръката на циганина, от нея потекла кръв и той изпуснал чурито.

— А сега, момко, чуй какво ще ти кажа. Защо да си проливаме кръвта? Ти знаеш, че ако ме нараниш или убиеш — моите слуги ще те

разкъсат на парчета и хубавата Мирикло пак няма да бъде твоя, дори сам да бях поискал това. Затова ми стани кум, а за да си утетиш скръбта — иди си избери в конюшната ми чифт измежду най-добрите коне.

Циганинът послушал херцога. Какво друго можел да направи бедният цигански момък? Той поблагодарил на херцога за честта и тихомълком се отдалечил.

Сватбата станала на другия ден. Колбасарите, шивачите, готвачите и слугите работили до изнемога. Хората обичали своя херцог, но всички треперели от заповедта му. Целият ден преминал в суматоха.

На другия ден по обед всичко било готово. Ромите също се били стегнали, жените и мъжете се били накичили с цялото си злато. И така, по обед, когато всичко било готово, сватбарската тълпа се отправила на път, но не към църквата, а по стар влашко-цигански обичай — тръгнала да търси зелена поляна сред гъстата гора, която обкръжавала замъка. Херцогът не знаел какво ще стане, но не се бъркал — да става, каквото ще!

Сред една зелена поляна циганите сложили на тревата образа на дева Мария, вайдата застанал до него и поканил при себе си невестата и годеника.

— Можеш ли ти, годенико, да се закълнеш, че обичаш това момиче? Ще се закълнеш ли пред образа на дева Мария, че сърцето ти е чисто?

— А ти, невесто, ще се закълнеш ли да бъдеш винаги послушна на своя бъдещ мъж?

— А сега се закълнете и двамата с чисто сърце пред образа на дева Мария, че ще си бъдете мъж и жена дотогава, докато се обичате.

Тогава вайдата съединил ръцете им и сватбеното шествие се отправило към замъка с шумни песни. Там ги очаквал царски пир.

Когато веселието било към своя край — не знам след колко време, защото тогава сватбите се проточвали по цели седмици, — но когато все пак се свършила голямата дандания, в главата на херцога се родила умна мисъл. Той повикал знаменити учени от далечни страни, за да научат на четмо и писмо жена му, с една дума — да я направят истинска херцогиня. А по-късно, когато херцозите и велможите от

околността идвали на гости, те се възхищавали на красивата и умна жена, с която се бил задомил техният съсед — херцогът.

Добре, но в един прекрасен ден циганите избягали. Те не били свикнали с такова добруване, с такъв застоен живот и затова се вдигнали, насядали в каруците си и се отправили натам, накъдето им гледали очите.

От тоя ден младата херцогиня не се откъснала от прозореца, измъчвала се, затворена в себе си, тъгувала. Очите ѝ гледали все към пътя, сякаш очаквала да се зададе вестоносец с добра вест. Но дните се изнизвали, а добрата вест я нямало никаква, херцогинята оставала с тъгата си и херцогът напразно се опитвал да я утеши с добри думи и целувки.

Веднъж тя се обърнала към своя мъж:

— Господарю, съпруже мой! Мъчи ме нещо — какво да правя? От моминство съм свикнала с яденето, което готвеше моята майка. Даже след женитбата ни от време на време бягах от замъка и ходех на обяд при нея. И сега ми се е прияло от питките на майка ми. Само тя можеше да изпече такива питки, не може да ми ги приготви нито един човек от вашите хора. А на мен така ми се ядат — особено в това състояние, в което съм!

На херцога не му трябвало нищо повече. Значи, младата херцогиня тъгувала само за своите питки! Съберете бързо най-добрите готвачки от околността! Раз-два и да пече всеки, който може да изпече такива питки!

Започнало се голямо печене-варене, но всичко било безполезно, защото жените дори не знаели дали питките се пекат, или се варят. Те предлагали на младата херцогиня всякакви буламачи — и печени, и варени, но тя само поклащала тъжно глава:

— Не и не!

Носили и разносяли буламачи, докато всичко това омръзнало на херцога и накрая той наредил да се изгонят от замъка готвачките, защото се боял да не би от вида и миризмата на тия блюда да се случи нещо лошо с милата му съпруга. Той сега я обичал повече, защото тя чакала бебе.

В края на краищата младата херцогиня казала:

— Разрешете, господин херцог, да си приготвя сама питките, както съм виждала да ги прави майка ми. Те са толкова вкусни, че

който ги е опитал веднъж — няма да ги забрави, докато е жив. Бъдете сигурен, че те не биха ви посрамили дори пред вашите приятели.

Тогава херцогът решил да провери истина ли е това, което казва неговата жена. Той тайно поканил велможите от околността и разрешил на младата херцогиня (след като ѝ се искало толкова много) да се заеме с готвенето. Нима можела да си помисли бедната му глава, че жена му, макар и жена на херцог, все пак си е останала онова хитро циганско момиче!

И така на другия ден Мирикло запретнала ръкавите на белоснежната си рокля и стъкмила огън в средата на херцогския двор. Тя присядала до огъня, ставала, после пак присядала, а накрая се приближила до херцога и му се оплакала, че не ѝ било удобно да работи в такива скъпи одежди и затова би желала да се облече в старите си момински дрехи. „Добре — помислил си херцогът, — така ще учудя гостите си повече.“ Младата херцогиня се преоблякла и слагала на огъня дърва, докато се получила едра, тъмночервена жар. Тогава тя помирисала тестото, накъсала го на кръгчета и го хвърлила в жарта. Поизчакала малко, после го хванала и — хоп — преобърнала го. Като видяла, че се е изпекло — извадила го и хвърляла в огъня друго. После изчистила питката от нагара, разчупила я на две и дала половинката на херцога.

Докато се печели останалите питки, гостите се приближили до огъня и го обкръжили. Никого не забравила Мирикло, всеки получил по питка и гостите се чудели откъде се е взело такова сръчно, хубаво циганче, защото не могли да познаят графинята в старите ѝ дрехи.

Гостите си разчекнали устата да ядат вкусните бели питки, а заедно с тях — и херцогът. Подсмихвал се той, като слушал какво се говори:

— Ех, че хубава циганка! И аз на драго сърце бих я взел да ми пече, да ми готви, само че жена ми — тая мръсна кикимора — ще ми изпочупи ребрата.

Херцогът почакал гостите да се изприкажат до насита и чак тогава да им каже да се повгледат по-хубавичко в момичето и да го изпрати да се преоблече в дрехите си на херцогиня.

Така го бил замислил, ала не излязло така. Казал херцогът на гостите:

— Я се повгледайте по-хубавичко в тая циганка, няма ли да я познаете? Не виждате ли, че това е моята мила жена, Мирикло?

Обърнали се гостите към огъня, но Мирикло вече не била там.

— Почакайте малко, тя ще се върне ей сега. Сигурно е отишла да хвърли циганските си дрипи.

През това време отворили бъчвата и гостите си пийнали хубавичко, защото виното вървяло на питките. Когато се показало дъното на бъчвата, херцогът се стреснал.

— И таз хубава! Къде пропадна Мирикло?

След малко слугите донесли вестта, че никъде не са намерили своята херцогиня. Тогава се спуснал да я търси и херцогът. Но не я намерил нито в замъка, нито — по двора!

Слугите и по-младите гости яхнали коне заедно с херцога и търсили чак до сутринта. Кръстосали цялата околност, пребродили и далечните гори, тършували и из храсталаците, но всичко било напразно.

Мирикло я нямало никаква!

А може би някъде, в някой далечен заддунавски край, тя е родила синчето на херцога под шатрата на своя баща. И сбъднала се е може би приказката на нейната стара майчица — жената на вайдата...

[1] Чай, чайори — момиче (циг.). ↑

[2] Чури — нож (циг.). ↑

VII

Пустите му влашки цигани. Никой не може като тях да разказва приказки! Къде ли не са били те, какво ли не са видели! А после — тъй беше, иначе стана и — приказката готова! Погледнете младата херцогиня! Баща ми така можеше да я разкраси, да я опише тънка, стройна, а всъщност какво е била тя? Сигурно такава мръсна мутра, каквито са и останалите влашки цигани. Само дете херцогът си загубил ума по нея, а после нито я видял, нито я чул.

Не искам да кажа нищо лошо за власите, защото и те са създадени от дядо Господ! А че ние, циганите, не се погаждаме помежду си, това си е наша беда. Не можем, ако не се подяждаме един друг. Вече е трудно да се оправииш: кой — прав, кой — крив. Ето ковачите! Защо обвиняват музикантите? За това, че имат по един-единствен костюм, а блестят в него, сякаш е намазан с брилянтин. Вижте малкия Лефьо — той си няма и ризичка на гърба и си напъхва бяла кърпа под сакото, за да не го забележи гаджо, че е без риза и да го изрита от кръчмата. Ако, не дай боже, дъщерята на ковача се омъжи за музиканта, от нея ще се откаже целият ѝ род, а в рода на мъжа ѝ ще я сочат с пръст: „Вижте какво девойче, дупето му е черно от въглищен прах.“

Мислил съм за тия неща, много съм мислил, но както и да го въртите, в дъното на всичко стои гаджо. Той пише по вестниците, че в Америка презирали негрите, а неотдавна моето внуче се върна от училище и ревна, че майката на един негов връстник се била оплакала на учителката как е могла да сложи нейното синче на един чин с циганче. С една дума, гаджо презира циганите. Разбира се, между нас има и такива, които заслужават това. Да вземем например влашките цигани. Каква е ползата от тях? Скитат се, само дете разнасят тифуса, грабят и убиват по пътищата. Добре, но какво е сторил гаджо, за да ги направи по-добри? Праца ги в затвора и това е всичко. А когато циганинът излезе от затвора, пак си знае своето. Заради такива цигани после презират и останалите. По-рано стига

някой стражар — поряло, както го наричаме ние — да видеше по пътя циганин и — хайде, хващаше го — тръгвай с мен, значи, — а по тоя път можеха да минат и четиридесет гаджо и да правят каквото си щат, но стражарят няма да ги закачи за нищо на света.

Имах един мой кумец — лека му пръст. Той беше много богат човек, гавико ром — заселен циганин. Имаше и много хубава жена. Та моят кум се скарал с някакъв свой съселанин и оня го заявил на стражарите, че уж му бил откраднал кокошка. Къщата на моя кумец беше накрай село, имаше си той и собствена конюшня със скъпи коне. Стаите му бяха застлани с меки килими и какви ли не богатства имаше в тях! С една дума, той беше много богат човек, но въпреки това някой му почукал вечерта.

— Кой е там? — попитал моят кумец.

— Стражарите!

Влезли, краката им потънали в килимите, огледали се — навсякъде красиви мебели, чистота, да не знаеш накъде да се обърнеш.

— Та, значи, вие сте били такъв човек! — казали стражарите на моя кумец.

— Да, господин старши! — отговорил кумецът ми.

И както се полага, обърнали се към него на вие:

— Вие ли откраднахте кокошката на еди-кой си?

— Не, господин старши.

Тогава — добре, но стражарите огледали жената на моя кумец, забелязали колко е хубава и си отишли, като решили на другия ден пак да го навестят за разпит. На следващия ден те разгледали конюшната, курника и разбрали, разбира се, че циганинът е толкова богат, че ако поиска — може да купи цялото село. Но те дошли и на третия ден, и на четвъртия, и винаги се появявали късно вечер — забележете това, — вдигали от леглото циганина и жена му — дознание е това — нищо не може да се направи. Накрая циганинът разбрал защо стражарите му се мъкнат всеки ден в къщата.

Една вечер, пияни, те заблъскали с приклад по вратите. Вдигнали циганина, изгонили го в курника, за да върне кокошката, а другият стражар влезнал в стаята, за да обискира жената на циганина.

Но жената успяла да прескочи прозореца, както си била облечена само по една риза, и се разкрещяла:

— Хора, християни, помогнете ми! Стражарят иска да ме погуби!...

Съседите се притекли, а стражарите офейкали. На сутринта моят кум ги обади. Но какво излезнало от това? Извикали го, зарапитвали го за имуществото му, какво е и откъде се е взело. „С честен труд съм го добил, натрупал съм го с търговия“ — обяснил моят кумец, разказал им, че самият граф е наемал конете му за състезания. Добре, ама на тях им дай да се заяждат: „Откъде са дошли, моля ти се, тия коне?“ Отвърнал им кумецът: „А откъде е дошъл дворецът на царя? Да не е дошъл от божата утроба?“ С това се свършило, че циганинът ял бой с гумена палка по петите, а на раздяла му казали: „Радвай се, че не те пратихме в затвора“.

Кумецът ми се принуди да напусне тия места, за да спаси жена си от издевателството на стражарите.

Разказвам ви всичко това, за да видите, че гаджо гледа с лошо око на циганина открай време. А защо циганите не се спогаждат един с друг? Защото презреният сам търси да презре някой друг, за да се успокои.

За нищо на света ковачът няма да направи сина си музикант, независимо от дарбата му. Какво ли не се случва в кръчмата с музикантите — с тях се отнасят, сякаш не са хора. Преди и последният гаджо можеше да плюе в лицето на първия цигулар, а после да залепи на челото му една стотарка. Циганинът можеше да си докара и по-голяма банкнота, ако успееше да я повдигне от земята с лъка си. Гаджо правеше каквото му скимне. Кеф му е — рита контрабаса, а циганинът търпи и се усмихва: господата си изливат тъгата. А циганинът търпи, тайничко си мисли, че може да откачи още нещичко: нали в дома му плачат шест малки чаво. Сега вече посетителите не си разрешават такива неща. Но някои роми все още плачат за ония времена: защото само от богат човек можело да се откачи по-голям бакшиш.

Затова ковачите не се дават на музикантите. Но веднъж се случило музикант да стане ковач и оттогава се разказва тая история.

ЛИНОРИ, ХЕЙ, ЛИНОРИ

Чоро музикант бил планинецът Гелер. Нищичко си нямал, освен един приятел — едноокия циганин Мусай, който пък имал магаре. От дъжд на вятър на Мусай му падала по някаква работа, да речем, някой го наемал да пренесе нещо с магарето си и тогава Гелер помагал на своя другар да товарят и разтоварват стоката. Вървели те един до друг покрай магарето и спорели кой занаят е по-добър. Гелер казал:

— Мро прал, напсамоши камес те овен? Бис репескере камес бути те керен о цило курко? Адай е пас дий родес ати — което, ако се преведе: — Братче, по душа ли ти е ангарията? Нима ти се работи за една двадесетарка цяла седмица? Тия пари можеш да ги изкараш за половин ден.

— А бе така е, но на мен никой не може да ми каже копче! Аз не забавлявам с музика пияниците, не съм пешкир, за да си трият с мен мръсните ръце.

Така спорили Гелер и Мусай — музикантът и преносвачът. И нямало да им стигне цял век да се спогодят, ако не се случило... Е, не било кой знае какво събитие, но слухът за него бързо обиколил всички.

Веднъж Гелер бил повикан да свири на циганска сватба. Зимата била свирепа, студът скърцал, циганинът бил натъпкал скъсаните си обувки със слама, за да не му измръзнат краката. Облякъл той широката си риза, наметнал лилава шуба на плещите си, пъхнал цигулка под мишница, за да я скрие от студа и от снега, и — хайде на път. Пристигнал той на сватбата, а по това време селяните се били вече изпонапили. Те пристъпили към циганина: „Изсвири песента за страстния петък!“ или „Изтегли на лъка оная «Пусни ми косите, че ще се застрелям»“. Всички знаят как се весели гаджо, като подлудее!

Разбира се, те били накъркани до козирката. Един от тях забил джебното си ножче в цимбала — нека го вземе тоя, който е най-сръчен. Заставили бедния Гелер да изпие половин бутилка сливовица, а с такава сливовица ако залееш кон — веднага ще му се обели кожата. Останалата половинка му я излели на гърба, докато свирил румънски танц... Та всичко било в реда на нещата, докато бащата на невестата не извадил из плета един колец и не разгонил цялата си рода. Никой не се сетил да плати на бедния Гелер. И така той се потътрил в нощта, като бездомно куче. Но гаджо имал късмет, че цигулката била оцеляла, защото иначе щял да си изпати. Всичко може, но не дай боже да се случи нещо с цигулката на циганина и — край: кръвта го удря в

главата, той хваща селянина за палтото: „Ела тука, че ми трябваш — сега ще ти откъсна главата!... Ела да видиш какво значи циганска кръв!...“

Луда глава е циганската!

Вървял, вървял чоро Гелер, загубил се в сляпата нощ. Вървял той, бедният, а студът настройвал струните си на ушите му и звънтял изтънката. Човек се унася в такъв студ...

И на Гелер му се видял цар, не какъв да е цар, а оня, който господствува над целия свят. Царят обявява да се съберат всички цигани, колкото ги има по цялата земя, защото усеща, че настъпва последният му час и иска да чуе още един път любимата си песен. Бедният цар! Събират се при него всички роми, стоят и чакат с нетърпение да видят какво ще стане. Тогава им се казва: „Нека влезе тоя, който знае песента «Линори, хей, Линори»“. Ромите се побутват един друг, но никой не излиза. Само един циганин си пробива път през тълпата. И кой е той — Гелер! „Ти какво? Да не искаш да сложиш всички ни в малкия си джеб? Сукалче такова! Ти ли, селско циганче, се намери да изспириш това, което и ние — знаменитите цигулари от богатите кафенета — не знаем? Хайде, връщай се, откъдето си дошъл!“ Но Гелер върви и върви през тълпата. Накрая стига до царя, спира се пред него, поглежда го в очите, а през това време натъпква във врата си ъгъла на белоснежната си кърпа. И гледа право в очите на царя. После застъпва с брада цигулката и засвирва, без да му трепне окото. В началото съвсем тихичко изспирил някаква вариация. А сетне:

*Циганската сватба ще се вдигне
и махлата с песен ще пристигне.
Хей, Линори, Линори!*

Но как свършваше тая песен? Какъв беше краят ѝ? Добре, че царят на света си тананика. Той само трябва да му приглася и — толкова!

— Синко, имаш златни ръце. Готов съм да дам цяла страна за пръстите ти и да нанижа на твоя лък всичките си съкровища...

И ето: царят моли Гелер да седне от дясната му страна и провъзгласява Мусай за параден кочияш.

— Мро чаво, напсамоши камес те овен? (Циганино, по душа ли ти е ангарията?)

... Вървял Гелер в студа и вече бил задминал градините. Ох, Гелере, Гелере, накъде си тръгнал! Да беше минал по друг път, нямаше да изпращят съчки под краката ти, нямаше да паднеш в тая дълбока яма. Свърши се, циганино, с твоята празнична слава! Вълчийт капан си е вълчи капан.

— Ох, дева Марийо, какво направи с мен? Защо ме събори в тая бездънна яма? — Опитал се бедният Гелер да се измъкне, но не могъл да напипа нито едно коренче, нито едно клонче, за което да се улови. Сякаш с кремък бил изкопал селянинът тая яма, тоя вълчи капан.

Бедният циганин решил да прекара някак си нощта, а на утрото все щял да мине някой оттам и да го освободи. Но бедата никога не идва сама. Циганинът чул шум над главата си и изведнъж — туп — и нещо тежко и голямо паднало в ямата близо до него. Блеснали в тъмнината две огнени очи. Вълк — нали разбирате?

Тогава Гелер грабнал цигулката си и какво да прави, засвирил като обезумял. А вълкът опулил учудено очи, защото не му се било случвало такова нещо. Да тупнеш до един човек, да му изцъклиш две големи кървави очи, а човекът няма нито тояга, нито нищо, а само тая нищо и никаква дъсчица и вместо да я запрати срещу теб — той стърже, изважда от нея звуци, и то какви звуци!

А Гелер само това и чакал. Той веднага разбрал, че ще живее само докато вълкът е омагьосан от неговата музика, и продължил да свири така, сякаш пред него стоял самият цар на света. И пак се сторило на музиканта, че един от придворните на царя се обръща към него:

— Хей, хитър циганино, скитнико такъв! Какво си задърпал тая „Линори, хей, Линори“, като не знаеш края на песента. Как се осмели да дойдеш чак тук? Или ще я изсвириш до края, или ще ти отсека главата!

Царят на света също поклатил глава в знак на съгласие.

Бедният Гелер трябва да свири, да свири, защото му се иска да живее.

А вълкът седи и гледа.

Пръстите се притискат в грифа, за да не измръзнат. „Цигу-мигу, цигу-мигу“ — сякаш чува зад раменете си и гласа на втората цигулка.

Трябва да се свири, трябва да се свири до припадък! По-бързо и по-весело! Влей циганската кръв в цигулката си, свири!

— Добре, синко, добре, хубаво свириш, но — какъв е краят на песента! „Линори, хей, Линори“! А по-нататъка? Ще си загубиш главата, циганино, още тая нощ ще ти я отсека.

Циганинът разпява струните.

А вълкът седи и гледа.

*Триста грама семки, хайде, Болдижар!
Раз и два, и три — огън дай, хусар!*

Дзин! Скъсала се струната.

А вълкът седи и гледа.

— Свири на три струни, циганино. Трите струни — в тях е сега животът ти! Хубава е песента ти, но къде е краят на „Линори“? Лошо ти се пише, бедни циганино, ще те хвърля в ямата при вълците!

Дзин! Скъсала се и втората струна.

А вълкът седи и гледа.

— Втора струна вече късаш. Имаш, значи, още две. Цар ли? Циганино мръсен, тебе вълк ще те яде!

А вълкът седи и гледа.

О-о-о, скъса се и третата струна! Сега ще свърши песента. Студът е вдървил пръстите. Пей, я се понапрегни, я покажи на царя какво можеш!

А вълкът седи и гледа.

„У-у-у-у-у!“ — цигулката вече вие с най-високите тонове, трепти, стене като вятър. Пази се, циганино! Царят на света се е наострил да скочи...

... Бавно, едва-едва започнало да се разсъмва. Селянинът ставал рано, още преди слънцето, и първата му работа била да изгони кучето от колибата си. Но кучето се връщало, лаело като побесняло, селянинът го ритнал в хълбока — пръждосвай се, значи, на майка си... Но като видял, че кучето не престава да вие и джавка, наметнал полушубата си и тръгнал след него. Отнякъде долитала музика. Кой ли

там се весели чак до сутринта? Селянинът вървял към звуците на цигулката. Но изведнъж се спрял като попарен, а после побягнал с все сили към съседа си, към другия, към третия. „Излизайте, съседи! По-скоро излизайте! И ти, и ти, и ти — тръгвайте всички! Бързайте и не ме питайте за нищо. Вземете по-здраво въже и не забравяйте вилите!“ Бягат селяните, а тоя, който ги е събрал, тича пред всички. Селяните застанали в кръг, ахнали. Най-ловкият от тях хванал въжето, направил му възел и примка. Какво да правят? Замислили се. Кого да извадят пръв?

Тоя, който бил направил примката, запускарал въжето в ямата, нахлузил я, а после петима селяни задърпали. Въжето се заточило нагоре. И що да видят? В примката — вълк! Счупили му костите, изкарвали му кучешката душа.

Когато измъкнали бедния музикант, той бил ни жив, ни умрял. Добрите селяни го разтрили, сложили го в каруца и го откарвали чак до дома му в циганската махала.

Циганинът не можал да дойде на себе си цели две недели. Наглеждал го Мусай носачът. Гелер цял се тресал от треска, в пот се обливал и бълнувал все за оня цар на света и за края на „Линори“.

А когато се почувствувал по-добре, Гелер отишъл право при шурея на Мусай, който бил циганин-ковач. Той живеел накрай селото и Гелер останал при него да учи занаят.

Оттогава той не пипнал с ръка цигулката, ако не я е потрошил някъде на парчета.

VIII

Как да ви кажа, музикантите, общо взето, не са лоши момчета. Ръцете им са като на госпожица, пазят ги като зеницата на окото си. Когато бяхме момченца, носехме на музикантите съчки за разпалване и вода им носехме, да не би да се случи нещо с белите им ръчички. Мнозина после обиколиха целия свят с цигулките си. Но повечето си останаха в къщи. Едни се ожениха по-рано, а на ръцете на други останаха безпомощни старци. Тия музиканти и сега ги търсят, те свирят по Нова година и по Великден. Всеки знае, че от тях никога няма да излезе истински музикант. Има по света такива нещастници като Гелер — и те са много. А заслужават по-добър хал.

И циганинът обича да се повесели, да си попейне — така си прахосва парите, ако ги има! Да се вози на файтон, да хвърля прах в очите на хората, да разиграва господарски роли — това пак е работа за циганите. Понякога се случва бащата на семейството, знаменитият циганин, който свири първа цигулка (по-важен от него няма да намериш никъде), да пропилее всичко, което е изкарал. Тогава дребната му челяд се събира, прави оркестър и започва да свири по кръчмите. И на тяхна сметка майката вече храни и своя знаменит мъж. Малчуганинът сутрин е сънен, отива на училище и дреме. Учи година-две, а после захвърля училището, защото го тегли все към кръчмата. Още не му е изсъхнало млякото по устните, а той се жени. Натъркаля една купчина деца и току-виж — и той станал такъв, какъвто е бил баща му.

Това става с музикантите. Затова не се чудете, че дъщерите на ковачите си избират мъж измежду ковашките синове.

Аз съм мислил и съм премислял много неща през дългия си живот. Защо циганинът, като попадне в кръчмата, веднага започва да се големее също като ония пияни гаджо, които си прахосват парите. Много просто — защото, който леко изкарва парите си, леко ги и пръска. Приближаваш се до развеселения гаджо, спираш точно пред очите му, питаш го коя е любимата му песен... скъпи господине,

повярвайте на цигулката ми, тя знае всички песни — и ето, вече подкарваш лъка по струните, после обръщаш чашка след чашка за ваше, моля ви се, здраве, а стотарката лежи в джоба ти. Разбира се, не винаги минава гладко. Но циганинът изтърпява всичко, нали затова е циганин! Ще се оплаче на цимбалиста, ще наругае гаджо зад гърба му, а сам ще прави всичко, за да му прилича. Ще пудри мургавото си лице и ако синът му излезе черен — ще смята това за най-голямото нещастие, което е сполетяло него и жена му. Ой, кало сал, кало сал мро чаво! Боже, колко си ми черничък, синко!

Добре, че все още можем да кажем и по една-две думи на родния си език. Защото има господинковци, които са го забравили, съвсем. Лове да нане, те башавен да те роден — това са запомнили и то им е нужно, за да скрият от гаджо тайните си в кръчмата. А къде са песните? Къде са дивните цигански песни? Помнят ги и сега по-старите цигани, но младите не ги свирят — на тях им дай пустите гаджовски песни: „Ела, когато те повикам, умра ли — бягай ти от мен“ и други такива глупости. По такива песни си пропиляват изкуството, в тях вливат своята гореща ромска кръв, която им е дадена за по-големи неща.

С една дума, сегашните цигани правят всичко, за да приличат на гаджо. Глупаци, не разбират ли, че вари го, печи го — циганинът ще си остане циганин? Защото истинският ром се познава и отдалече. Потрябвало му е да прилича на гаджо. Циганинът никога няма да научи това, което знае гаджо, кога ще стане той доктор или нещо такова? Най-много да завърши няколко академии, а през това време да забрави родния си език, да се откаже от своето и да не научи нищо друго. Старият Марци — бедният, ако някога му се случи да отиде да посвири за чашка винце на някоя сватба, когато му поръчват песните, казва: „Какво да направя? Още не съм научил новите песни, а старите вече съм ги забравил.“ Така си е то. Тия музиканти още не са гаджо, но не са вече и роми, а дявол знай каква сбирщина.

Добре, че слизат нови хора от планината, от Уйвар, Пербет, Фаркашд и отвсякъде. На двора, където се заселят, се говори само по ромски. При тях идват и местните цигани, стоят там, слушат приказки и песни, влече ги родната реч, която са слушали още през детството си. В Чехия, в Чобанка и във Валко — повечето от

циганите са чували унгарска реч само по училищата. Те говорят по цигански даже на бакалина. Той е гаджо, но разбира и по цигански. По тия краища има приказки — с кош да ги ринеш! През дългите зимни вечери, когато сред стаята тлее мангалът, а на сламата в кръг седят цигани и си греят ръцете над възлицата, приказките се леят, леят, докато сънят събори децата. Непрекъснато се чува: имало едно време... имало едно време... и се разказва ту за Марко Кралевити, който въпреки всичко е бил ром, ту — за този, ту — за оня... и за какво ли не още? Но я почакайте, като сте дошли да слушате приказки, нека ви разкажа кой е бил

МАРКО КРАЛЕВИТИ

Как беше — почакайте да си събера мислите. Високо в Пилишските планини, където са и сърбите, на времето живяла бедна вдовица. Считали я вдовица, защото си изкарвала хляба, като перяла бельото в по-богатите къщи и бродирала. Тая вдовица имала син, който се наричал Марко Кралевити, сръбско му било името, както и на другите момчета в селото.

Малчуганът пораснал, майка му го дала за ратай при писаря. А той го изпратил в полето, да пасе свине.

Дотук — добре, така и щял да си живее Марко Кралевити — бедно и спокойно при своята майка — вдовицата. Но не било! Синът на писаря също излизал на полето, за да стреля с лък. Той имал също две-три стрели и през цялото време ги прицелвал в малкия Марко. Марко трябвало да ги връща на сина на писаря, а когато отскачал, за да не го улучат, здравичкият и зъл господарски син го биел по лицето. Марко не можел да си върне, а и не смеел, защото майка му често получавала работа в дома на писаря. С една дума, смиреният Марко изтърпявал всичко. Но синът на писаря разбрал, че момчето се бои от него и започнал да му съдира кожата от бой и да го бяхти, докато му стигнат силите. От ден на ден животът на малкия Марко ставал все по-лош.

Но какво се случило веднъж! Коройовав^[1], ако се сетите! Веднъж синът на писаря се бил успал или му се било случило нещо друго — не знам точно какво, но Марко останал сам със свинете в полето. Бродил си той така и изведнъж — о, баро Дел — какво видели очите му! Страшно ми е даже да говоря за това, на, схвана ми се

езикът! Самата дева Мария седяла там в жегата сред полето. Малкият Марко я съжалил, може ли да се изтърпи такава непоносима жегата? Изтичал той, нарязал зелени клонки и стъкмил колибка над главата на дева Мария, за да я спаси от слънцето.

Когато всичко било готово и вече си тръгвал, за да види стадото си, дева Мария го извикала:

— Марко, върни се!

Момчето се върнало, а дева Мария го попитала какво иска в награда за добрата си постъпка. Попитала го благо:

— Синко мой, Марко Кралевити, от какво имаш най-голяма нужда?

— Скъпа, девствена майко — казало свинарчето. — Искам да стана юнак, по-голям юнак от мен да няма.

Тогав дева Мария дала на момченцето кърпа, за да си трие с нея челото — колкото пъти го изтрие, толкова пъти ще се удвоява силата му. Дала му и малък нож.

— Твоя воля — прави, каквото искаш, със силата си. Но запомни, че има нещо, за което не е достатъчно силен даже моят небесен баща. За това нещо никой не може да ти даде сила.

Марко не разбрал думите на дева Мария, макар че те били умни приказки. Как да ги разбере момчето. И аз съм слушал тая приказка като малък и нищо не съм могъл да разбере от нея. После пораснах, познах жените, ожених се. Две жени погребях от треска след раждане, но третата ми народи 17 дечурлига. И погребения съм правил, и кръщенета, и сватби съм вдигал и вижте ме сега — един мой правнук ми пише от Швеция, а друг живее тук, в моя двор. Такъв род не се преброява. От малък не съм си спомнял за тая приказка и чак сега — какво да правиш, всички старци са такива, — като заговорих за ония далечни времена, спомних си и за нея. Както ѝ да е, слушайте понататък!

Казах вече, че Марко не разбрал нищо от думите на дева Мария, но скрил ножа и кърпата в джеба си, поблагодарил от все сърце и изтичал при стадото си. А там го чакал синът на писаря.

— Хей, говедо черно, къде скиташ?

(Защо да си кривим душата, Марко наистина бил черен, кожата му била красива, мургава, каквата е нашата, но тогава той още не знаел защо е такава.)

Нищо повече не казал синът на писаря, е, може да е споменал още с някоя и друга дума и Марковата майка. Но Марко извадил кърпата от джеба си и започнал да си трие челото.

— Я го виж ти! Тая черна муцуна си има вече кърпа. Дай тука кърпата, че сега ще ти извия врата!

Но момчето нямало намерение да даде кърпата на сина на писаря. То спокойно си триело челото с нея.

— Не чуваш ли какво ти казвам? Ще дадеш ли кърпата? Какво искаш, да ти падна на колене и да ти се моля ли? Ах, ваше превъзходителство, аз имам една молба към вас: благоволете да ми услужите с тая хубава кърпичка. На ти, смръдльо!

С тия думи синът на писаря ударил бедния Марко. „Бедния“ ли казах? Не! Марко вече не бил беден! И ако синът на писаря знаеше това, той не би го закачил за нищо на света. Върнал си Марко удара, после го ударил още един път, но така, че синът на писаря не станал повече. Лежал той проснат на земята, а видът му бил пак такъв, сякаш казал: „Стига за днес. Утре ще те доопроя!“ Да, но „утре“ за него щял да бъде денят на Страшния съд.

А Марко си тръгнал за в къщи при майка си, тръгнал си уверено, като човек, който е свършил добре работата си.

— Какво става, синко, защо се връщаш толкова рано? Да не ти се е случило нещо? Да не си се разболял? Чакай, веднага ще ти постеля леглото, черна моя звездичке!

— Нищо ми няма, майчице, нищо. Само дето пребих сина на писаря.

Като чула това, циганката заплакала и заредила:

— Бре, какво си направил, синко! Бре, какво ще стане сега с нас?

А Марко я утешил:

— Не плачи, майчице, от нищо се не бой! И аз не се боя, виждаш ли? Такава сила ми идва, че мога да натъркалям цялото село. Виж тая кърпичка. Като си изтрия челото, силата ми ще се удвои.

Като чула тия думи, майката помислила малко и казала:

— Е, добре тогава, синко. Това, което казваш, е хубаво. Щом си станал такъв як, вече няма да се боя за теб. Изпълни само едно мое желание, а после прави със силата си, каквото щеш! Голяма е мъката ми, не съм ти казвала досега, но сега ще ти разкажа. Шляе се насам

един мръсник, Харамбус го наричат, и позори вдовишката ми чест. Ако можеш, направи нещо, синко!

Пламнала кръвта на Марко, нали и така си била горещичка, и той се отправил да търси Харамбус, без да каже нито една дума. Как смее той — с неговата, с Марковата майка... Чакай, Харамбус, сега Марко ще ти покаже къде зимуват раците! Такива са всички юнаци, а ако са и роми на всичко отгоре, защото Марко бил ром... Но — нека да не бързаме като муле пред майка си!

Вървял Марко по широкия път и оглеждал навсякъде — няма ли да срещне тоя, който му трябва. Вървял, колкото вървял, и изведнъж гледа, че срещу му се задава великан, яхнал кон. Великанът видял Марко Кралевити и му креснал:

— Хей, мърльо, махай се от пътя ми!

А Марко отговорил:

— Ти, както виждам, си самият Харамбус. Хайде, слизай от седлото, че съм решил да ти счупя врата. Тъкмо теб съм тръгнал да търся. Слизай да си премерим силите.

— Ти ли, сополанко, ще си мериш силата с мен? Че аз само ще те духна и ще отхвърчиш оттука! Махай се от пътя, хлапако, докато е време!

— Дълъг ти е езикът, Харамбус, но като слезеш от коня, ще ти строша гръбнака — казал Марко Кралевити, извадил кърпичката си и започнал да си трие челото.

Харамбус скочил от коня и поискал да избута момчето от пътя си.

— Ела, хлапако, ела на зелената морава — там ще те удавя в собствената ти кръв.

— Къде ще ходя чак там — отвърнал му Марко Кралевити. — По-добре е тук на пътя да те пречукам.

И те се хванали през кръста. Борили се половин ден, но никой не отстъпвал. Момчето се уморило, вече едва-едва дишало и даже се замолило на дева Мария: „Ох, скъпа майко, дева Марийо, спаси ме, няма да мога да надвия на великана!“

А дева Мария погледнала от небето и казала на Марко:

— Няма да го надвиеш, синко, докато има в пояса му змия. Я извади ножа-чури, който ти дадох. Нека има поне един човек на

земята, който да направи това, което е замислил. Гледай само после да не стане по-лошо.

Дева Мария имала право. Но нима момчето можело да мисли за после? То извадило ножа и се хвърлило върху великана.

Раз-два, прерязало змията в пояса му и тогава великанът се строполил. А змията засъскала в ухото на Марко Кралевити:

— Какво направи, глупако, какво направи? Уби собствения си баща. Той добре ти каза, че си хлапак. Живя той с майка ти, вярно е, но ти от него се роди. А сега, като изостави майка ти, за да си отмъсти, тя те насъска срещу него. Глупак си ти, момче, глупак! Я си виж само черните коси и смуглата кожа и сам ще си отговориш: негов син ли си, или не си. Циганинът трябва да обича баща си повече от всичко. По-добре да беше убил майка си, когато тя те насъскваше срещу родния ти баща. Но каквото си направил, направил си го — не можеш да го върнеш назад. Затова сега издълбай ковчег от як дъб, сложи в него баща си и мен сложи до него. Поседи една нощ над нас по стария цигански обичай, а призори ни погребеш тук, край пътя.

Речено-сторено. Марко изсякъл от дъба красив ковчег и положил в него своя чоро дадоро. Просеждал цялата нощ до ковчегата, а на сутринта погребал баща си край пътя.

Като свършил всичко това, той тръгнал за в къщи: „Почакай, зла майко, баща ми лежи в гроба, но аз ще си оправя сметките и с теб!“

И той отворил пътната врата тихо както винаги.

— Какво ти е, синко? Защо е толкова бледо лицето ти?

— Нищо ми няма на мен. А ти ми кажи сега кой е баща ми?

— Бедняк беше той, синко. Хусар беше през войната. Куршум проби сърцето му и аз си останах вдовица на ръце с теб.

— Хусар беше, а?

— Да, хусар.

— И го убиха на война?

— Там го убиха.

— Жалко, че куршумът е убил него, а не добрата му женичка! Ти имаш ли сърце? Изпрати син да погуби баща си? И това го направи родната ми майчица. Роди син, за да пролее после с неговите ръце бащината му кръв? И да те изгори човек, ще ти е малко! На ти тогава заслуженото! — казал той и така храснал майка си по главата, че тя веднага предала богу дух. Марко не я оплакал, не седял цяла нощ до

ковчега ѝ, а я оставил на кучетата да я разкъсат. И тръгнал да се скита сам по широкия свят.

Ех, обърка се ти, Марко Кралевити! Не е всичко в юнашката сила! Силен беше ти, но бедата си е беда и идва, когато трябва да дойде.

Покойната му майка имала роден брат, могъщ великан. Той бил прочут надлъж и шир и го наричали Херцогът с червената брада. Чул Херцогът с червената брада, че някой е убил сестра му и наредил да затръбят роговете. Събрал войската си и заповядал да му доведат убиеца на сестра му жив или мъртъв. Конната войска се отправила на път и скоро намерила Марко — той си вървял по пътя. Марко проснал няколко войника като зайци, но да се справи с всичките, разбира се, не могъл. Привързали го за едно седло, завързали му ръцете и така го завели при Херцога с червената брада. Херцогът с червената брада обаче имал толкова ум, колкото сила била у Марко — ненапразно имал дълга червена брада. Въртял, разпитвал той Марко — какво било, как било, а после се обърнал към него с тия думи:

— Ясно, момчето ми, ти си погубил и баща си, и майка си, но въпреки това ти ми се падаш племенник и аз няма да си мърся ръцете с твоята кръв. Няма да ти сека главата и на кол няма да я нанизвам. Не искам и да те мъча, само ще те зазидам в подземията. Умри си там от собствената си смърт, така, както се осмели да вдигнеш ръка на собствения си баща и на собствената си майка.

След това войниците уловили Марко и го повели към тъмницата. А в тая тъмница нямало нито прозорец, нито даже процепа. И птичка не можела да прехвъркне оттам, камо ли Марко, ако не било милосърдието на дева Мария. И тоя път тя се погрижила за Марко и направила така, че той да се хареса на придворния шут на Херцога с червената брада. Шутът пробил стената на тъмницата и през дупката започнал да подава храна на Марко. В затвора Марко мислил, премислял, имал за това време, колкото щеш.

„Какво ще ми струва — мислел си той — да разширя тая дупка, която шутът проби в стената, и да изляза на свобода? Бих могъл да съборя и стената, ако се понапрегна, но защо ми е това? За да счупя гръкляна на Херцога с червената брада ли? А какво от това? Навън ще бъда свободен. Добре, а после? Не, ще си понеса наказанието за това, което съм сторил. Не искам да ме сочат с пръст и да казват: «Ето, това

е Марко Кралевити, който уби майка си. Бягайте да бягаме скоро от него, защото току-виж, изпратил и нас на оня свят!» По-добре да си се мъча тук! Да става каквото ще — хората няма да ме забравят!“

И не го забравили! Минали точно 15 години. И ето, Херцогът с червената брада усетил, че вече няма да го бъде и казал на войниците си:

— Съборете зида на затвора! Марко Кралевити сигурно е умрял вече отдавна. Той е имал възможност да се покае в предсмъртния си час. Извадете го, за да намери покой в земята.

Разбили стената и Марко Кралевити излязъл от затвора. Излязъл, но вече не бил онова младо момче, какъвто го зазидали някога. Просто да не го познаеш! Не го познал даже Херцогът с червената брада. Косите и брадата на Марко били вече побелели. Бил само на седемдесет години, а изглеждал като на осемдесет! Херцогът с червената брада го погледал, погледал и му казал:

— Ех, Марко, Марко Кралевити, остана ти жив, въпреки всичко... Изглежда, че самата дева Мария те е пазила. Иди си, племеннико, и нека вятърът заличи праха от твоите следи!

Светът е широк, но къде да се денеш? Къде да отиде старецът, кому ли е нужен той? Ще го вземат ли за слуга на тия години? Или да се скита сам по белия свят?

Помислил той, помислил и се запътил право към къщи. Показвала му пътя камбанарията на родното му село, която се белеела отдалече.

Какво ли го чакало в къщи? Същото, което чака и мен в неделя след обед, когато си сложа новите дрехи и излезна пред къщата. Преди хората минаваха покрай мен и ме поздравяваха — всички ме знаеха: „Как живееш, дядо Напо? Младеем ли, младеем?“ или „Как си, дърто? Душата ти е в предните зъби, а не искаш да се разделиш с тоя грешен свят, а?“ С една дума, всеки ще ти каже по нещо. А сега ме отминават чужди хора. Никой не ме поздравява и никой не ме кани в кръчмата, която е отсреща. Постоя малко и пак се прибирам в къщи, слагам в шкафа празничните си черни дрехи, свалям обувките и внимателно ги слагам отдолу, за да не ме хока жената на моя внук, и си лягам да спя рано-раничко... Кажете, може ли да се прави нещо друго? И защо дядо Господ все още не иска да си ме прибере?

Разказвам ви това, за да разберете, че не е бил лек и Крали Марковият хал. Хората гледали побелялата му брада и си мислели: „Какво търси още тоя старец тука?“

А Марко Кралевити вървял през покрайнините на селото към дома на майка си и все разпитвал хората:

— Не можете ли да ме познаете? Аз съм Марко, малкият Марко, ратайчето, не си ли спомняте? Аз съм Марко Кралевити!

Тогава го познали. Тълпата го обкръжила, събрало се цялото село — не го пуснали да престъпи майчиния си дом.

— Я го виж ти него! Как не го е досрамяло да дойде с тия бели коси селото да размирява. Ние с него плашим децата си: „Влизайте по-скоро под черджето, че сега ще дойде да ви вземе Марко Кралевити и да ви отреже главите!“ Какво повече искаш от нас? Не ти ли стигат тия, които си убил на времето?

„Сега ще им натъркалям главите — казвал си на ум Марко Кралевити, — но каква полза от това? Нали няма да ми олекне. По-хубаво да се махна оттук. Тук няма повече какво да търся.“

И той напуснал селото. Отскубнал си пръчка, нашарил я и тръгнал накъдето му гледат очите. Вървял и си пеел една тъжна песен. Сам си я бил измислил, не е тя кой знай каква песен — проста е, тъжна, влашко-циганска:

*Хей, Девла, Дейвла, виж каква е мъка —
лош света, а в него — тъжен фукарлъка.
Песента е тъжна, тъжен е и края,
имаше начало, но какво — не зная.*

Захвърлил тоягата. Замлъкнала и песента. Тя не му била нужна.

Накрая вдигнал очи към небето и се замолил:

— Скъпа дева Марийо, чуй молитвата ми! Станах никому ненужен старец, трябва да имам вече седемдесет години, а може и да са осемдесет. На младини разпилях силата си за глупости и си погубих живота. Можех сега да си седя до огъня заедно с всички, да си разпалвам лулата с огънче, с внучета да си играя, тихо да си прекарвам дните и да разказвам приказки за отдавна минали времена. Вземи си

обратно силата ми, моля те, но с нея и греховете ми. Искам мирно да изживея последните си години.

А дева Мария му казала:

— Твърде много искаш, Марко Кралевити, сам дядо Господ не може да ти помогне в това. Аз ти дадох силата, мога и да си я взема. Големи беди си навлече ти с нея. Колкото мога, ще ти помогна. Само да не стане още по-лошо, Марко Кралевити. На времето ти казвах: случва се, че и сам бог не може да ти помогне понякога. А сега, хайде — връщай се в родното си село.

Зарадвал се бедният Марко Кралевити и забързал към къщи.

Когато влезнал в селото си, хората почитателно му се поклонили, а той ги погледнал учудено — защо, какво се е случило? Но те просто му отдавали почитта, която дължим на старците.

Отворил той портата на родния си дом и видял майка си. Тя си седяла в кухнята както по-рано, погледнала Марко, но не могла да го познае.

— Ти ли си, синко Марко? Ти ли си, чедо мое хубаво? Да не повярваш на очите си! Нима съм остаряла толкова много? Приблужи се, склони главата на коленете ми, както правеше това преди, палаво мое синче. По-бързо ела тук, момченце мое!

— Но аз съм вече старец, мамо! Виж тая посивяла брада. Отдавна съм бил малък... Но защо да си пилеем думите! Къде е баща ми?

— Баща ти ли, сине? Не съм ли ти казвала? Той отдавна умря, убиха го на войната?

— Значи, хусар е бил — червен мундир е носел. Червен, като тая роза, с която си се накичила на тия години. Харамбус ли чакаш тая вечер? Още ли не ти е дошъл умът?

Без да продума, майката се строполила от стола, а в това време влязъл Харамбус.

— Хей ти, дъртако мръсен, скитнико проклет, какво направи ти с моята рани^[2]? Да не си й сипал отрова? Казвай, че ще ти подпаля брадата!

— Ах, ти си останал същият, дърт нерез! Родната ми майка била твоя рани, а ти си ми бащица, а? Кажи как успя да се измъкнеш от дъбовия си ковчег?

Ако Марко Кралевити не беше избягал от дома си, тая приказка пак щеше да свърши лошо. Но той пак напуснал бащиния си дом и пред него пак се опънал безкрайният път.

Разправят, че дядо ми го бил срещал някъде надолу по течението на Дунава.

[1] Коройовав — да ослепея (циг.). ↑

[2] Рани — любовница (циг.). ↑

IX

Чувал съм тая приказка от ковачите, от ония — които идваха от селата. Тогава аз бях още мъничък и вече съм я позабравил. Чак сега си я припомних, защото исках да ви я разкажа, и гледай какво нещо — просълзих се. Но старците са си такива, дай им да плачат!

Нима не ви се е искало никога да започнете пак отначало живота си? Колко пъти като Марко Кралевити съм искал и аз да не се е случвала тая или оная моя лоша постъпка. Вижте Марко Кралевити! Той бил постигнал всичко в живота си. И въпреки това в края на краищата решил да се откаже от миналото си и да започне отначало живота си. Когато лошото идва не по наша вина, то не е чак толкова страшно и по-леко можем да се примирим с него. А Марко, значи, си е бил виновен сам и затова е поискал да се забравят всичките му постъпки. Е, добре, а какво излиза от края на приказката? Умна е тая приказка! И двадесет старци заедно не биха могли да измъдруват такъв край! Човешкият ум не може да измисли такова нещо.

Какво има в края на приказката? Дева Мария казва на Марко: „Всевишният възкреси моя син, но разпятието така си и остана! Защото — кой знае — стига ли само това? Ето, възкръснаха и бащата, и майката на Марко, а каква полза от това!“

Много е умна тая приказка! Убил ги Марко — лошо. Възкръснали — пак лошо.

Когато погребват някого и жената или майката плачат и скубят косите си: „Защо ти, Господи, боже мой, ми го отне, върни ми го!“ — аз си мълча, не искам никого да утешавам. Защото може да станеш причина и за семеен скандал. Мен и така не ме обичат много, а ако започна да се бъркам в чужди работи — може би ще стане и по-лошо. Понякога си мисля така: „Какво би станало, ако покойникът изведнъж скочи от гроба?“ Нима аз не съм обичал майка си, която ме е кърмила до 10 години? Обичал съм я, и още как — даже съм искал да ме закопаят в гроба заедно с нея. А искам ли да възкръсне

из мъртвите? Пази боже! Даже да можеше да ме чуе, тя би ми простила тия думи, единствена тя щеше да ми ги прости.

Да ви разказвам ли още? А за какво ви са толкова много приказки? Погледнете, докато седяхте тука и ме слушахте, аз начуках няколко жила гвоздеи. Е добре, а вие защо ще седите с ръце в джобовете? По-добре хванете духалото и порботете с него! Слушайте ме и духайте, когато ви кажа. Така, както видяхте от мен преди малко. Утре искам да изпратя по зет си чифт хамути на тенекеджията.

Ха — ето го, нека сложа първо желязото. Хайде, духайте. Господ ще ви се отплати за добрината.

янош НАДАР

Имало едно време един цар. Той си имал дъщеря, хубава да ѝ се ненагледаш! Царят построил за нея дворец, в който имало сто стаи. И направил това само за да я скрие от очите на хората и да опази честта ѝ. Царят не показвал никому своята дъщеря, не я показвал даже на принцовете, които посещавали неговия дворец. Той разсъждавал така: ако момичето остане невинно до сто години, тогава няма да ѝ излезе лоша приказка.

Но веднъж се случило нещастие! Царят трябвало да замине за някъде по-далеч. Но това било само половината от бедата. А цялата беда била, че в бързината той забравил в ключалката ключа от стаята на своята дъщеря, който винаги носел в джоба си.

Седяла си принцесата, позаглеждала се в прозореца и изведнъж ѝ се приискало да се поразходи. Блъснала тя вратата, а вратата била отворена. Девойката излезнала от двореца и тръгнала към далечната гора.

Тя се разхождала дълго из гората и ожадняла, защото не била привикнала да ходи пеш. Но откъде да вземе вода? Домът ѝ бил далече, а много ѝ се искало да пие!

Видяла тя колиба и тръгнала право към нея, отворила вратата и гледа: до масата седи стара вещица Рожда. Рожда — така се казвала.

Принцесата разказала защо е дошла. Рожда свалила от полицата чаша и я поставила пред нея.

— Вземи, момиченце, напий се!

Принцесата си пийнала, поблагодарила на старицата и си тръгнала. Да се напие — не се напила. Вещицата била размесила във водата слюнките на различни животни и на принцесата ѝ станало лошо.

Това е дребна работа! По-страшно е другото, което ще ѝ се случи сега. Принцесата си пристигнала в къщи, седнала да обядва с баща си и царят забелязал, че коремът на момичето расте и расте пред очите му. Нищо не ѝ помогнало: нито молитви, нито заклинания. Коремът продължавал да си расте.

— Чакай, дъще, какво се е случило?

Но всичко било от ясно по-ясно. Царят поръчал една галера, напълнил я с храна, сложили и дъщерята на царя в галерата и я пуснали в морето. Скоро момичето родило син и виж каква работа! Още не успял да се роди — и проговорил. А кожата му била сбиротък от кожата на всички зверове. Въобще не му трябвали дрехи. В кожата той се чувствувал хубаво и на топло. Чакай, че щях да забравя да ви кажа: той ядъл по толкова много, че можел да изяде храната, която изяждат всичките зверове.

Неочаквано майката умряла от родилна треска. Какво да правят? Галерата се намирала в средата на морето, а храната била почти на привършване. Гребците били гладни, защото малчуганът изпоизяждал всичко, имал такъв добър апетит!

Така не можело да се очаква нищо хубаво. Какво да правят? Малчуганът подкарал галерата към брега. Там се прикотвил. Той заповядал на хората си да го почакаат и тръгнал сам на път. Вървял, вървял и чул, че отнякъде звъни камбана. Упътил се той по звъна и скоро се добрал до един град. А там седмичният пазар бил в разгара си. Малчуганът бързо завързал ъглите на кърпите, върху които търговките излагали стоката си, и отнесъл бохчите една след друга. Докато селянките се опомнили — него дим да го няма. Върнал се той на галерата, натоварен с най-различни продукти. Храната била много, но стигнала само за един ден, защото той изял всичко сам.

На другия ден пак отишъл на пазара и пак донесъл най-различни ястия.

Но сега търговките се усетили: „Защо зяпаме, докато ни ограбват! Докога ще продължи тая работа? Така ще се разорим всички

до една. Трябва да се направи нещо.“ Мислили, мислили и решили да отидат при царя.

За да накаже крадеца, царят изпратил на следващия ден цялата си войска след грабителя. Конниците го настигнали до самата галера и открили по него стрелба. Но в жилите на момчето ненапразно течала кръв от най-различни животни. Храбър бил той. Ловил куршумите и замерял с тях царската войска. Войската се обърнала в бягство.

Заради храбростта му гребците нарекли юношата Янош Надар.

Момченцето, тъй де — Янош Надар, — разбрало, че тоя разбойнически живот не може да продължава повече. Той дал команда на моряците си да си ходят и им казал, че му е дошло време да види свят.

И Янош Надар тръгнал по белия свят. Дълго бродил той, обходил много страни, веднъж попаднал в огромна гора и видял мъничка къщичка. Решил да влезе вътре.

Кой, мислите, седял край масата в тая къщичка? Не кой да е, а сама Рожда, вещицата Рожда, господ да я порази!

Вещицата го заговорила:

— Я виж какви хубави пера и кожи имаш, момченце! Само че за теб няма да се ожени нито едно момиче на света. Но аз зная как може да се свали всичко това. Ще ми послужиш три години и три дни и аз ще ти помогна.

Речено-сторено.

Момчето не успяло да се огледа — и времето на службата му изтекло. То служило вярно на вещицата, а когато времето изминало, тя лукаво го попитала:

— Казвай сега, слуга, какво искаш за тригодишната си честна служба?

През това време Янош Надар се бил научил от вещицата на такива чудеса и вълшебства, че съвсем забравил за своята зверска кожа. Разбира се, и вещицата направила всичко, за да забрави той за какво е останал.

Както и да е, Янош Надар получил своето. Какво мислите, че поискал от вещицата? Имало купчина тор на двора, а в нея бил зарит кон — така надълбоко, че само главата му стърчала над тора. Янош Надар казал, че иска само тоя кон и нищо повече.

— Добре, извади си го! — казала му вещицата.

Янош Надар бързо нахлузил юзда на коня и я дръпнал с все сила. Така я дръпнал, че тя едва не откъснала главата на коня, затова пък го издърпала навън. Конят едва-едва се държал на краката си.

— А сега — казала вещицата на Янош — в лявото ухо на коня има кърпа, извади я, вземи я в лявата си ръка и с обратната страна на кърпата избърши коня три пъти. — Така и направил Янош. И конят започнал да пълнее пред очите му, да се закръгля като бъчва и накрая се превърнал в буен жребец.

— Сега влез в кокошарника и там ще намериш в една кошница чувалче с овес, храни коня от това чувалче! — Янош Надар поблагодарил на вещицата за добрината, скочил на коня и изчезнал в облак прах.

А тоя кон не бил обикновен, а вълшебен. Докато летели над черните облаци, конят изведнъж заговорил с човешки глас:

— Стопанино Янош, дай ми да ям. От седем години не съм слагал трошичка в устата си!

Да кажем, че се е изплашил, Янош Надар не се е бил изплашил, но наистина се учудил много. Кон, а говори! Той надянал чувалчето с овеса на шията му и — хайде, похапни си. Ял конят, ял, а овесът не се свършвал. Виж какъв подарък му била направила вещицата!

И изведнъж конят заговорил пак:

— Стопанино, Янош, дай ми да пия! Седем години не съм слагал в устата си капчица вода.

— С какво да те напоя? — попитал го Янош Надар.

— Нека да се спуснем на земята — казал му конят — и там ще ме напоиш. Ще отскубнеш няколко дървета, ще стъкмиш огън, ще го разпалиш и аз ще утоля жаждата си с пламъци.

Речено-сторено. Само да не забравя да ви кажа, че докато стигнали до земята, им се случило още нещо. Когато се запусkali, конят на Янош изведнъж изчезнал. А когато Янош се приближил до земята — отново се намерил на него.

— Кажй, как се почувствува, стопанино Янош?

— Как ли? Сякаш някой ми бръкна в ушите.

— А знаеш ли защо направих това?

— Ако ми кажеш — ще узная.

— Направих го, защото ти щеше да ми счупиш шията, когато ме изкарваше от купчината с тор. Но не се сърди, аз ще ти служа вярно и

предано до края на живота си.

— Какво говориш — не ти се сърдя! Но, знаеш ли, докато летях надолу, сетих се, че вещицата ме излъга и не свали зверската кожа от гърба ми, тя самата казваше, че такъв няма да ме погледне никоя мома. Каж ми, умно конче, какво да правя сега?

— Това са дребни работи, стопанино Янош. Веднага ще ти кажа. Аз бях още зарит в тора, когато вещицата смеси плюнките на всички зверове в чаша и я даде на майка ти да я изпие. Слушай ме внимателно! На върха на Стъклената планина живее хубавица — Бриляntenата фея Лулуди. Наричат я така, защото тя е единственият дивен цвят, който краси голата Стъклена планина. Измежду всички момичета само Бриляntenата фея Лулуди няма да се изплаши от твоята зверска кожа. И само нейната целувка може да развали магията. Само че до нея се стига трудно. Синовете на колко херцози се борят за ръката ѝ. Не един от тях си е чупил главата по склоновете на плъзгавата и гола Стъклена планина. Защото те не тръгват, разбира се, с празни ръце. Помъкват със себе си цели чували със злато. А Бриляntenата фея Лулуди гледа от прозорчето си. Стига да каже една думичка и златото литва към прозореца ѝ. Обожателите ѝ го хвърлят. Всеки иска да напълни дома ѝ със злато. Но още никой не е успял да направи тая работа, защото не е лесна. Даже тия, които са успели да дотърят толкова злато през склоновете на хлъзгавата планина!

— Добре, а ние откъде ще намерим толкова злато? — попитал Янош Надар.

— Лесна работа, стопанино! Ако ме поиш всяка вечер с пламъци, към теб ще потекат реки от злато. Не питай как — това си е моя работа.

Речено-сторено. Откъде е взел конят златото — не знам, но Янош бил затрупан с него. Литнал той с коня си към Стъклената планина, за да търси Бриляntenата фея Лулуди. И взел със себе си три пъти повече злато, отколкото вземали синовете на херцозите, които се катерили по Стъклената планина, за да молят ръката на Лулуди.

Свечерявало се, когато пристигнали под прозореца на Бриляntenата фея Лулуди. Стигнали те дотам не как да е, а по въздуха. Спуснали се, значи, точно под прозореца на феята. Хубавицата си седяла до прозореца и да не се помръдна от мястото си, ако не е била поне седемдесет и седем пъти по-хубава от оная, която конят бил

описал. Тя била такава хубава чайори, че като я гледали, звездите се хващали по-здраво за кадифеното небе, та да не изпопадат от възхищение.

С една дума, Янош тъкмо искал да заговори Бриляntenата фея Лулуди, когато тя махнала с ръка.

— Не искам да бъда нечия — казала тя, — а ако някога реша да се ожена ще отида само при оня, който може да пее хубаво като Пеещия витяз, който седи под планината.

И наистина в подножието на Стъклената планина пеел, та се късал Пеещия витяз. Лулуди затова била седнала до прозореца, че да може да послуша песента му.

— Няма какво да правим повече тук — казал Янош Надар на своя вълшебен кон и те полетели към подножието на планината.

— Какво търсите насам? — попитал ги Пеещия витяз.

— При теб дойдох — казал Янош. — Научи ме да пая.

— Още когато беше в утробата на майка си, аз си знаех, че един ден ще ме потърсиш за това. И без теб си имам много работа, но щом искаш — ще те науча. Ще бъдат три дни — като три години. Но когато се научиш, трябва и ти да направиш нещо за мен.

— Всичко ще бъде така, както ти желаеш — отговорил Янош Надар на Пеещия витяз.

Минали трите дни. На третия ден вечерта те дошли до подножието на планината. И Янош Надар запял. Той пеел вече по-добре даже от самия Пеещ витяз.

Той се харесал на Бриляntenата фея Лулуди, харесал ѝ се и още как — даже повече, отколкото Пеещия витяз.

Янош трябвало да изпее една тъжна песен с извивки, една жива, весела и една истинска огнена песен, за да можел Пеещия витяз да му каже: „Браво, стига си пял, вече можеш!“ Тъжната песен била:

*Хей, врабченце, чик-чири,
кацвай тука призори,
че свещичката мъждука,
чака ясно слънце тука.*

А врабчето, чик-чири,

*чикчирика призори:
— Майка ти умря, юначе,
и остана ти сираче.*

А после изпял веселата:

*Сиромашке, защо крееш?
Със мъжа си как живееш?
Ах, защо живея още —
бъхти ме и ден и нощем!*

А третата песен! За такива песни по моето време старите роми казваха: „Аси нане“, което значи: „Няма равна на себе си“.

<i>Счу-</i>	<i>Май-</i>
<i>пи-</i>	<i>ко,</i>
<i>ха</i>	<i>пре-</i>
<i>ми</i>	<i>вър-</i>
<i>ка-</i>	<i>жи</i>
<i>па-</i>	<i>я,</i>
<i>ци-</i>	<i>га-</i>
<i>на-</i>	<i>дже-</i>
<i>та.</i>	<i>то</i>
<i>Кръв</i>	<i>да</i>
<i>през</i>	<i>не</i>
<i>дуп-</i>	<i>ми</i>
<i>ка-</i>	<i>се</i>
<i>та</i>	<i>дов</i>
<i>те-</i>	<i>ле-</i>
<i>че.</i>	<i>че!</i>

И Пеещия витяз казал: „Браво, хубаво беше, стига си пял, вече си се научил.“ А докато Янош Надар пял, и Брилянтената фея Лулуди се

влюбила в него.

Да, как щях да забравя най-важното? Дошло време и Пеещия витяз да си поиска награда. И какво поискал той? Янош Надар да му доведе от върха на голата Стъклена планина Бриляntenата фея Лулуди и казал, че ако не му я доведе, тялото ѝ ще се скъси с една глава.

Янош Надар му отвърнал:

— Дай ми три дни да си помисля!

През тия три дни Янош Надар и Бриляntenата фея Лулуди си разменяли писма по гълъбовата поща и какво се получило от тях? Янош Надар разбрал, че ако иска да я види, трябва хем да отиде, хем въобще да не ходи, хем да е той, хем да не е, защото иначе нямало да могат да се съберат.

И така, Янош Надар казал на Пеещия витяз да приготви по-скоро подарък за Бриляntenата фея Лулуди. Да приготви цимбал, но не какъв да е цимбал, а — вълшебен, такъв, че сам да кара ръцете да свирят на него. Той заповядал да се направи чекмедже в цимбала — толкова голямо, че в него да може да се побере Лулуди. Пеещия витяз трябвало да сложи тоя цимбал на гърба на коня, а конят после да се върне с девойката.

— Добре — съгласил се Пеещия витяз и започнал да майстори вълшебния цимбал.

Накрая цимбалът бил готов и Пеещия витяз го завързал за гърба на коня. Завързал го, но не видял, че в цимбала се бил скрил самият Янош Надар. Така конят долетял с Янош Надар до голата Стъклена планина. Така, както искала Лулуди — хем да отиде, хем въобще да не ходи, хем да е той, хем да не е.

Бриляntenата фея Лулуди се зарадвала на вълшебния цимбал така, че едва се държала на краката си. Взела тя чукчетата и ръцете ѝ сами затанцували по струните. Тя свирела отлично! А майката на Лулуди била вещица. Тъкмо по това време, възседнала своя петел, тя кръжила над комина. Вещицата видяла, че се отваря цимбалът и че от него излиза Янош Надар и веднага казала на дъщеря си:

— Чакай, момиче, почакай. Защо не си скъпиш главата? Нали ще трябва да плащаш с нея за тоя цимбал!

Лулуди прошепнала на Янош да се скрие в сандъка, но вече било късно. Вещицата била извикала брата на Лулуди и той вървял, като

разтърсвал с крачката си Стъклената планина, така че тя даже се пропукала тук-таме.

— Ох, сърце мое, обич моя, какво ще правиш сега? Моят брат Трастуно Мануш погуби даже ония юноши, които напълниха стаята ми със злато.

— Ти не се бой от нищо, цвете мое Лулуди!

С тия думи Янош Надар се впуснал в бой. Той отвързал своя чудесен кон, възседнал го и полетял срещу Трастуно Мануш. Трастуно Мануш го посрещнал, като стегнал юздите на своя кон. Пуснал той юздите, мислел, че конят ще изрита Янош заедно с неговия жребец. Мислел, ама не било! Конете взели, че се целунали. Оказало се, че са коне-братя. Тогава Трастуно Мануш хванал Янош Надар и така го надънил, че нашият потънал до колене в Стъклената планина. Сега дошъл редът на Янош. Той праснал Трастуно Мануш така, че оня затънал в планината до пояс. Борили се те, борили, докато най-сетне Трастуно Мануш потънал съвсем в Стъклената планина.

А майка му — вещицата, — като видяла това — пукнала се от мъка.

— Сърце мое, обич моя, аз съм твоя, ти си мой! — казала Бриляntenата фея Лулуди, като видяла всичко това, прегърнала Янош Надар и го целунала. А в този миг паднала и зверската кожа от гърба на Янош.

— Добре, добре, момиченце, а сега ме остави на мира — казал Янош на феята. — Ти искаш да се ожения за теб, така ли? Кажу колко мъки и страдания си ми причинила досега, като момиче, а какво ще стане, ако те взема за жена? Защо ми е тегло за цял живот? По-добре да си имам един добър другар, какъвто е Пееция витяз, отколкото теб за жена.

И той отвел момичето при Пееция витяз.

Така Янош Надар не можал да опознае жената и затова и до днес все още не е опознал страха.

X

Не раздухвайте така силно огъня, че може да хвъркнем във въздуха. И без това съседите слушат как свири духалото и сигурно си приказват:

— Не се ли умори старият Напо? Скоро ще съмне, а той чука ли, чука! Няма ли най-сетне да излети и той като дим през комина за оня свят!

А пък знаят добре навиците ми: до обед си подрямвам на припек, след обед режа желязото, а работя от здрач до съмване.

Виждате ли, може би затова сегашните ковачи не умеят да разказват приказки. През лятото те работят денем, така де, наливат се с вода като пеликани и така натежават от нея, че и с ченгел не може да се извади думата от устата им. Не е както в приказките. „Три години — като три дни“, а, напротив, „осем часа — като осем години“. Ако не се задушат от пушека, ще загинат от воднянката. А с воднянката и докторите не могат да се справят. Странна е тая болест: надуват се и краката, и ръцете на човека и вече не може да работи. На времето имаше една Верона Куска и една Мари Рафел. Те двете умееха да варят билки, които разгонваха водата. Но вече ги няма!

Затова ние — ковачите от по-стария корен — работим нощем, когато е прохладно. Работата по спори на тихо. Ние не оставяме жените си вдовици с цяла купчина деца. А случвало се, умре някой циганин, а след него шест, десет, до седемнадесет парчета дечурлига. Ръцете са си ръце, но не стигат — трябва да имаш и глава.

Умът е нужен за всички. Вижте: циганите и старото отхвърлиха, и ново не намериха. Дрехите, които са на мода сега, утре са вече стари, но нали и под тях кожата ни ще си остане такава, каквато е създадена от дядо Господ, и никой шивач няма да може да я прекрои. Ех, да можеха да ме чуят ромите, щях да им кажа, а и на много гаджо трябва да се каже това право в очите. Аз не се хваля, но и нашата националност си е хубава, макар че обичаите ни не са като

обичаите на гаджо. Рядко ще намериш момче измежду гаджовците, което да не си е опитало щастието при циганка. И на много им е провървяло. Ще го разберете това само като погледнете циганките: те всички са различни. На едни носът и очите са такива, а на други — други. А чиво и сега предпочита да се ожени за циганка, отколкото за момиче-гаджо. Между нашите момчета има такива хубавци, че и принцове не могат да им стъпят на пръстчето. После, когато нашите момчета си избират невеста, те си отварят очите на четири, сякаш са древни фараони. Затова аз смятам, че е върна оная приказка, в която се разказва, че

НИЕ СМЕ ФАРАОНОВО ПЛЕМЕ

Вие, разбира се, сте слушали за това от рашая. Той разправяше в църквата, че бог е наказвал фараоните дотогава, докато те не освободили евреите. Евреите по онова време се вслушвали в Мойсей, а и самият бог се вслушвал в него. Веднъж Мойсей измолил от бога да си прибере по-старите чада, даже и тези на фараона. Имало между тях и един от нас, защото ние — циганите — сме били роднини на фараоните.

И това станало, защото фараонът не искал да освободи евреите.

И сега не мога да разбера за какъв дявол са му били нужни тия евреи и даже съм питал един рашай за това. Той ми отговори, че фараонът щял на драго сърце да освободи до един всички евреи, но бог го ожесточил нарочно да не пусне евреите на свобода, докато той, бог де, не сътвори чудесата си. Щом властниците са капризни, защо да не бъде такъв и самият дядо Господ?

Но в края на краищата фараонът пуснал евреите, защото ромите го посъветвали: пусни евреите, ние ще се справим някак си и без тях.

Тръгнали си евреите, взели златото, среброто, всичките съкровища на фараона. Ромите били доволни.

С това щяла да се свърши тая работа, но както разправяше рашаят, бог сам отишъл при фараона и започнал да го упреква, че бил позволил да му се качат на главата. А на евреите самият бог им бил казал: вземете си златото и среброто и всичко, което ви падне под ръка.

Какво да ви разправам по-нататък? Това не е приказка, а самата истина. Фараонът се разсърдил: „Така или иначе те ме обраха до грош,

дявол да ги вземе!“ Събрал той набързо войската си, сам се качил на коня, хванал юздите и — по петите им!

Качили и нас, роднините си, в обоза. Ние сме казали на фараона: „Фараоне, не си прахосвай силите! Бог защитава евреите, а който дружи с бога — винаги е прав.“ Казали сме, че някой все трябва да си остане в къщи, за да поддържа огъня, докато другите са на път, но фараонът не искал и да ни чуе, наблъскал ни в обоза, качил се на коня и хайде на път!

Лошото, което сме били предсказали — станало. Наистина пустинята сме преминали благополучно. През това време евреите били вече в средата на Червено море. Мойсей ударил с пръчка по водата, водата се разделила и евреите преминали морето по дъното, без да си намокрят даже и краката.

А какво се случило с фараона и с неговата войска? Той също се спуснал в морето зад евреите, но когато стигнал с войската си до средата, Мойсей със своите вече бил на другия бряг. Добре, но Мойсей отново ударил с пръчка по водата и водата — представете си само — се събрала над фараона и неговата войска.

Така загинал фараонът и целият му народ!

По-точно — не съвсем целият, защото ние, ромите, роднините на фараона, сме били останали на брега, за да видим какво щяло да излезе от цялата тая работа. „Нека — казали сме си ние — нашият брат се пребори със свещените воители на бога.“

Когато над техните глави се събрали вълните, ние сме решили да се върнем назад, за да джас керем^[1] а там, казали сме си, ще си изберем нов фараон и ще си заживеем както преди. Но бог не ни забравил. „Аз мога да сътворя още едно велико чудо“ — помислил си той и ни пуснал такава буря, ама такава люта, че и хората, и конете, и каруците — всичко се разпиляло по четирите страни. Когато сме се опомнили, не сме могли да повярваме на очите си: бре, къде са се дянали тия роми, нашите сънародници? А те се били разпръснали по цял свят: кой на запад, кой на изток.

Оттогава живеем в различни страни.

Така са загинали и най-храбрите цигани.

И ще добавя още една дума, за да свърши с това. Какво се случило с евреите? Говори се, че те се скитали по пустинята

четиридесет години, но нито един от тях не намерил родината си. Едни загинали от слънчев удар, а други от жажда.

Другите народи, които не са дружили с бога, но не са и враждували с него, си живеели и си подсвирквали. А ето, бог разпръснал евреите по света, макар че ги обичал.

И чуйте какво ще ви кажа: по-добре бог да не дружи с мен, да не се сприятеляваме, нека си ме остави на мира.

Само че не обаждайте думите ми на рашая, защото той идва при нас от дъжд на вятър и ни донася по някоя и друга дрешчица.

[1] Джас кере — прибирам се в къщи (циг.). ↑

XI

Не мога да кажа, че нямам нужда от нищо. Старец съм и вече не мога да работя по много. Ако можеше да се работи и да се разказват приказки, щеше да бъде по-весело. Но вече няма и кой да слуша приказките ни. А с приказки и времето минава по-бързо.

Така е било и по-рано, и по времето на баща ми, а и по времето на дядо ми. През дългите зимни вечери ние си лягахме заедно с кокошките. Не спяхме в кревати, разбира се, бяхме 16 деца и лягахме на сламата. Майка ни разпръсваше сламата покрай стената и ни събираше под големия юрган. Там ние пълзахме, боричкахме, щипехме се един друг, докато не заспивахме, събрани накуп. Тогава майка ми хвърляше в огъня няколко лъжици клеясала мас и прилягаше на свободното място до нас. Баща ми нарязваше железата и ги приготвяше за утрешния ден. Накрая си лягаше и той.

Призори се събуждахме от свиренето на духалото. Бързо ставахме, колкото бяхме, и малки, и големи, и изхвърчавахме навън в ковачницата. Бързахме да помагаме, защото баща ни оставяше за сутринта по още една приказка за подвизите на Янош Надар. Стараехме се, работехме, за да чуем приказката, а и да получим по една разходка до града: тая награда получаваха само трудолюбивите.

До четвъртък баща ми наковаваше по една каруца гвоздеи. На развиделяване или още по тъмно впрягахме кончето в красивата сегедска плетена каручка. Така правеха и нашите роднини: по десет-петнадесет се проточваха от селото за Будапеща. На дъното на всяка каруца лежаха внимателно разпределени различните видове гвоздеи, а отгоре — ние децата и баща ни. Ние вече знаехме къде се откарват гвоздеите. Първо — отивахме при зидарите. Баща ни слизаше от каруцата бос, в широки шаячни гащи, отиваше до вратата и чукаше. Зидарите не се сърдеха, че ги безпокоим толкова рано — те ни чакаха и още как! Те можеха да откупят всичките ни гвоздеи, колкото и много да бяха те. Баща ми беше майстор на преговорите с тях. Накрая се разбираха и пишеха хартия за тридесет

килограма гвоздеи, зидарят заплащаше за двадесет и пет, а баща ми му даваше само двадесет. Така всеки печелеше своето: и зидарят, и баща ми, понеже и двамата си изкарваха по пет кила гвоздеи, а стопанинът на къщата не можеше да научи тридесет или двадесет килограма гвоздеи са начукани в кофрара и гредите.

После се отправяхме към търговците и им продавахме остатъка от гвоздейте. Те купуваха малки гвоздейчета и някои и други скоби за тръби, останалите клинци и всичко, което им паднеше. Така ние си тръгвахме назад. Носехме със себе си много пари, понякога ни стигаха да се изхраним цяла седмица.

Не разбирах само защо се бояхме толкова много от стражарите. Съглеждахме ли отдалече някой висок шлем — веднага се притаявахме на дъното на каруцата. А баща ни ни плашеше:

— Вижте! Ето го полицая! Сега ще дойде и ще ви прибере.

А сам напашен, биеше конете с камшика.

В ония времена, ако не считаме стражарите, живеехме си добре, доколкото си спомням все още.

— На паровав ме ника саха — казваха старците. — За нищо на света не бих се сменил с никого. Мер те ме кана йек дий бутикера, о гаджо сай керел цяло курко. — Селянинът за неделя не печели толкова, колкото аз печеля за ден.

Само че живеехме глупаво. Не знаехме какво е хубава квартира, какво са прилични дрехи. За постеливите селяни ние имахме песен:

Няма шунка, ни — сланина,
а парички — за двамина.

Ние всеки ден си похапвахме гъска и пак завиждахме на селянина и когато го срещахме, плювахме.

— Кандел дувал — отдалече вони — казвахме ние и отминавахме.

Селянинът, разбира се, ни плащаше със същото: „Цинга-манга пук, пълни гащи с лук! Мръсен циганин!“ А всички ние бяхме впрегнати в един ярем.

С една дума, трябва да ви кажам: да бях бог, пак нямаше да разбера всичко. Само едно ми е съвсем ясно: в ония времена селяните

се наричаха земеделци, а циганите — просто цигани. Сега селянинът си е селянин, както и трябва да бъде, защото това не го унижава, след като си изкарва хляба с честен труд. Но циганинът официално още не го наричат никак. Ако е музикант, казват му народен музикант или как беше там. Някои гаджо и сега ни презират, но не казват нищо в очите ни. Само зад гърба ни шепнат: виж, значи, идва мръсният циганин.

Аз съм унгарец, разбира се. Унгарец съм, защото съм се родил тук, тук съм живял и тук са погребани седем поколения от моите праотци. Всъщност на мен ми е безразлично. Щом на гаджо по му се харесва да съм циганин, тогава нека си бъда циганин. От кръвта си не се срамувам!

Но тогава запишете внучето ми в такова училище, в каквото записват словака, шваба, влаха, нека слуша хубавата циганска реч, приказките, историята, песните, за да може пред децата, които го дразнят с „цинга-манга“, да отвърне гордо: „Да, аз съм циганче! Моят език не е по-лош от вашия и ние си имаме свои приказки, свои песни и всичко, което си има всеки народ.“ Чак тогава ще започнат да ни почитат, а и ние ще станем други, защото сме си получили уважението, което сме заслужили със своя труд.

Това ви го казвам аз — старият Напо, — преживял на тоя свят повече от 90 години и видял твърде много и от лошото, и от доброто.

Заповядайте ми на гости и друг път и ако можете — свийте за мен някоя и друга кутия от по-евтините цигари.

НИНО НИКОЛОВ

ПОСЛЕСЛОВ

Циганите... Племето, с дравидски скули и пословичен темперамент, с леката походка на степен конекрадец и с фантастичната музикална надареност на Пища Данко. Племето без история, до неотдавна — без потекло, дошло от Хималаите по невидими пътища през Иран, Египет, Мала Азия и Балканите и опънало пъстри шатри по окървавените пътища на Европа. Дълбоко атеистично по своята същност, то гадае на ръката на историята своя „фараонски“ произход и нагло се представя за подгонена индийска религиозна секта. Безбожно мързеливо, то дава най-добрите ковачи и най-изящните вретенари на Източна Европа. Племето без име, то с лека ръка приема различните обидни названия, които му се подхвърлят от народите през лишените от търпимост и великодушие векове, но всякога и навсякъде упорито запазва за себе си названието ром или манус, което означава нито повече, нито по-малко от човек.

„Никога не те е имало, циганска земя!“ се нарежда между поредките книги. Мнозина са писали за циганите: и преди Пушкин, и Сен Виктор, и след Горки. Романтиката на миналия цигански живот и съвременното преобразяване на циганския бит са благодатни теми за всеки писател и особено за оня, който има по-лиричен натюрел. Обаче на пръсти се броят книгите, чиито автори са цигани, книгите, които гледат на света с цигански очи и не носят предубежденията и заблужденията на дошлия отвън писател.

Заслугата на унгарския литератор Тибор Бартош е значителна. Той не преразказва, а разказва десет цигански приказки-легенди. Неговият разказ се покрива с думите на стария циганин-ковач, от чието лице е написана цялата книга. Езикът в оригинала (трудно преводим на български, защото на всяка крачка крие риск за спекулация) е език, на който говорят циганите в Унгария. Сочен и колоритен, той нарушава правилата на синтаксиса, както правят децата, но щедро ни се отплаща

с очарователността на внезапните образи и асоциативни връзки, които събуждат свеж лиризм и безобиден хумор.

Циганите обичат приказката. Тя е неотделима част от тяхното всекидневие, наследен малък празник от гладните години на миналото. Илона Ледвеница пише, че приказките се разказват обикновено през зимата. Циганите се събират в някоя колиба, обкръжават огъня и след като обсъдят събитията на изминалия ден, преминават към приказките. Честта да разказват се пада на мъжете, при това — на по-възрастните от тях.

Циганите уважават възрастта. В миналото те са имали общини, основани на кръвна връзка. Начело е стоял вайда (водач) и съвет на старейшини. По-късно те започнали да ограничават властта на вайдата в катуна, а когато се заселвали — тя изчезвала съвсем. Там властта назначавала кмет, който нямал нищо общо с предишния вайда, избран от съвета на старейшините. Кметът отговарял за реда в циганското село, поддържал връзка с властите, но нямал право да се вмесва в личния живот и да предопределя съдбата на членовете от своята община.

Макар и недостатъчно изучен, циганският фолклор подсказва изумителни богатства. Срещат се взаимствувани от библията мотиви, приказки, които наподобяват фолклора на съседните народи. Но циганските легенди се боят да бъдат благочестиви, а циганските приказки бягат от романтичната лъжа. Те предпочитат да останат на земята, при прашните катунарски пътища, при студените есенни огънове, при духалото в ковачницата и при човешките взаимоотношения. В тяхната любов няма принцове и принцеси, но има цигани и циганки, които си „обещават да живеят заедно, докато се обичат“. Те са търпими и уважителни към останалите народи, към техните различни възгледи и обичаи. Разликата не ги смущава, защото най-добре умее да цени свободата на другите тоя, който отстоява собствената си свобода. Наистина понякога те се надсмиват над трудолюбивия гаджо — както наричат всеки, който не е циганин, — но това е безобиден смях, роден от критичния поглед на човек, който наблюдава отстрани. А старият циганин-ковач дядо Напо разбира, че и ковачите, и селяните страдат от едни и същи порядки в класовото общество на миналото.

С монолозите на дядо Напо Тибор Бартош е свързал отделните легенди-приказки. Това осъвременява приказката, довежда я до нас, тълкува я с нравствените норми на века ни и едновременно с това илюстрира живота, мисленето, проблемите и стремежите на циганите от нашето време. Дядо Напо не се свени от по-грубите обрати в своята реч, но винаги нарича нещата със собствените им имена. А това е достойнство за книгата.

Отдавна са преминали и отминали времената на скитничеството и лековерния живот. Циганската „еманация“ на свободолюбието вече е отживяла своето, станала е неприемлива за съвременния живот. Вярно е, че подхваната от най-добрите писатели на миналите векове, тя винаги се е тълкувала в полза на човешката свобода въобще, като е давала богати възможности за критика на нравствено-етичната непълноценност на класовите закони и традиции от феодализма насам. Може би поради това класовите държави не се ограничаваха само с подигравки и зла ирония към циганите. Неведнъж (и особено през периода 1555–1780) те ги подлагаха на страшни гонения по цяла Европа. Под смъртен страх циганите бягаха от страна в страна. Мария-Терезия не бе единствената владетелка, която издаваше закони срещу тях. И именно през тия години циганите намериха надежден приют в Унгария, която по-късно чрез своя изследовател Ищван Вайи въз основа на сходството между циганския и малабарския език доказа, че циганският език се е образувал на основата на индийските наречия и завинаги разреши спора за произхода на циганското племе. За всичко това циганите се отплатиха на унгарците, като станаха най-добрите популяризатори на унгарската музика през XIX и XX век.

Но циганските малцинства за пръв път получават истинско трудово място в живота сега, в рамките на социалистическия строй, който изпълва нашите дни.

Вярвам, че книгата „Никога не те е имало, циганска земя!“ ще се хареса на всички ни!

Нино Николов

Издание:

Автор: Тибор Бартош

Заглавие: Никога не те е имало, циганска земя!

Преводач: Нино Николов

Година на превод: 1964

Език, от който е преведено: унгарски

Издание: първо (не е указано)

Издател: Народна култура

Град на издателя: София

Година на издаване: 1964

Тип: приказка

Националност: унгарска

Печатница: Държавен полиграфически комбинат „Димитър Благоев“, София

Редактор: Чавдар Добрев

Художествен редактор: Васил Йончев

Технически редактор: Александър Димитров

Художник: Александър Поплилов

Коректор: Лиляна Малякова

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/18213>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.